

ב"ה
שנה לד
גליון ב (ר)
כסלו - טבת תשע"ט

קובץ בית אהרן וישראל

מאסף מרכזי לתורה והלכה לחו"ר הישיבות והכוללים
של מוסדות סטאלין קארלין בארץ ובתפוצות



מכון בית אהרן וישראל
שע"י מרכז מוסדות קארלין סטאלין בארץ הקודש
בנשיאות כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א

רח' אבינועם ילין 11, ת.ד. 50197 ירושלים, 9150101
טל. 02-5370106 פקס. 053-7978992
E-mail: beisaron1@gmail.com

רבי יעקב אבן חביב זלה"ה

קונטרס בבדיקת הריאה

בעריכת הרב יהודה זייבלר

בין המאורות שהאירו את עיני הגולה נמנה רבי יעקב בן שלמה אבן חביב. הן בעודנו בארצו, ארץ ספרד, עמד בראשות ישיבה שהעמידה תלמידים בדרך שקיבל מרביתו, ואחר הגולה אשר הוגלה, גולה אחר גולה מספרד לפורטוגל ומפורטוגל לשאלוניקי, עמד בראש קהילת המגורשים בעיר, השיב תשובות ותיקן תקנות, האיר לדורות בחיבורו הגדול "עין יעקב" באגדות הש"ס, ואף להלכה נשא עינו וחיבר פירושים על טור אורח חיים ויורה דעה.

אחד מחיבוריו הוא קונטרס ארוך בשאלות שונות בבדיקת הריאה, שצורף מאוחר יותר לחיבורו על טור יורה דעה, בסימן ל"ט. דבריו בקונטרס זה הובאו בספר בית יוסף ובשאר פוסקי דורו, והיתה להם השפעה רבה. הקונטרס גם עמד בעינה של סערת-פולמוס שהתעוררה חמשים שנה אחר כך. הקונטרס השתמר בשני כתבי יד, ועד כה לא פורסם בשלמותו. להלן אנו מפרסמים את הקונטרס על פי שני כתבי היד, בתוספת דברים לתולדות המחבר, ואודות הנושאים העיקריים בקונטרס והשפעתם על הדורות הבאים.

ואלה תולדות יעקב

רבינו נולד בערך בשנת ה'ר"י בעיר סמורה או באחת הערים הסמוכות לה, בצפון קסטיליה שבספרד.¹ סאמורה היתה מהערים החשובות בספרד, ורבים מחכמי הדור התגוררו בה, כרבי יצחק קנפנטון, רבי יצחק אבוהב, רבי אברהם סבע בעל צרור המור, ורבים אחרים. בקונטרס זה כותב עליה רבינו: עיר סאמורה, כי היתה עיר גדולה של חכמים ושל סופרים משנים קדמוניות.

משפחתו היא מהמשפחות המיוחסות שבספרד, עליה נמנה גם רבי יוסף חביבא, בעל נימוקי יוסף. רבו היה רבי שמואל באלאנסי,² תלמידו של רבי יצחק קנפנטון, מייסד הישיבה בסאמורה ומגדולי בעלי העיון הספרדי.³

עוד בהיותו בספרד, התפרסם רבינו כאחד מגדולי תלמידי החכמים, ועמד בראש אחת הישיבות הגדולות בספרד, בעיר סלמנקה, כפי שעולה מתעודה שכתב אחד מגולי ספרד, ובה הוא מתאר את עולם הישיבות שהיה בה וחרב:⁴

1 בצעירותו היה רבינו בסאמורה, כמוזכר פעמיים בקונטרס דנן, וכן בתשובה שנדפסה בשו"ת מהרלב"ח (סי' א). אין ידוע אם בה עצמה נולד.

2 כן כותב רבינו בקונטרס דנן, וכן הביא החיד"א בשם הגדולים בערכו של רבינו.

3 רבי אברהם זכותא כתב על רבי שמואל: והשלישי לו קרובי מצד אמי הרב כה"ר שמואל ואלאנסי ז"ל, בר אבהן ובר אוריין, ומת קודם הגירוש, וחיה נ"ב שנים (ספר יוחסין השלם, ירושלים תש"ל, דף עו.). מעשה שהיה ברבי שמואל מוזכר בשלחן ערוך (או"ח סי' קמא ס"ח): ומעשה באחד שקרא כמו שהיא כתובה, בפני גדולי הדור, ה"ר יצחק אבוהב והר"ר אברהם ואלאנסי והר"ר שמואל ואלאנסי בנו ז"ל, והתרו בו שיקרא כפי המסורה, ולא רצה, ונידוהו והורידוהו מהתיבה.

4 טקסטים ומחקרים (מאן), תש"ד, עמ' 85.

והיו אז בספרד ישיבות הרבה. ומהגדולות שבהם רבי יצחק אבוהב בגודאלויארה, רבי יצחק ביצודו בעיר ליאון, רבי יעקב חביב בסלמנקה.⁵

וכן כתב גם רבי יוסף גארסון, בדברי הספד שנשא על רבינו בעירו דמשק בשנת רע"ח, שנתיים לאחר פטירת רבינו, כאשר הגיעה אליו השמועה על פטירתו. את דברי ההספד העלה על הכתב בספר דרשותיו, וזה תורף דבריו, הערוך כדרוש על הכתוב (בראשית יד, יח) 'ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין, והוא כהן לאל עליון':⁶

וזה החכם היה ראש ישיבה בספרד והוציא תלמידים הרבה, וזהו שנאמר 'הוציא לחם ויין', ודרש ורבץ תורה הרבה ברבים. ולא די זה, כי גם כן הוציא לחם ויין ממש, כי היה רודף ומבקש מעות לתת הספקה לתלמידים כדי שיוזנו ויתפרנסו, לפי שאם אין קמח אין תורה. אם כן חכם כזה ראוי הוא כי כמו ששימש ועבד לה' יתברך בתורתו בזה העולם, כי לשם גם כן בעולם הבא יהיה משמש לפניו, וזהו שאמר הנושא 'והוא כהן לאל עליון' וכו'.

ועוד, כי התורה שהיה מלמד זה החכם לתלמידיו היה אמתית בלי שום שבוש, אם הבקאות כי הוא הנמשל ללחם היה כל כך אמיתי, כי כמו שהלחם הוא מזון אמיתי ונאות לגוף, כן היה הבקאות שלו נאה לנפש, והפלפול שהיה עושה אינו כמו פלפול של אחרים, כי אגב חורפא שבשתא, אלא נאות ואמיתי, כמו שהיין נאות ואמיתי ומזון טוב לגוף.

דרך לימודו של רבינו, בדרך העיון הספרדי, משתקפת בחיבוריו בהלכה. גם בקונטרס זה נמצאים דברים בסגנון דרך לימוד זו, שבין אבני היסוד שלה - ההשתמשות בחכמת ההגיון, והדקדוק המרובה בלשונות הראשונים. רבינו משתמש בסגנון ההיקש המוליך תולדה מתוך הקדמות, שהוא מיסודות חכמת ההגיון,⁷ וכן מתייחס לדקדוק בלשון הרא"ש כ"מי שידקדק לשון פסק הרא"ש על דרך אשר למדנו מרבותינו המובהקים ומדקדקים בלשון".⁸

ידיעות היסטוריות בקונטרס זה על גזירות הכמרים בספרד

בשנים אלו ישב רבינו שאנן ושליו בביתו,⁹ בית ועד לחכמים, ועסק בתורה עם תלמידיו. שלוה זו היתה יחסית. תקופת תור הזהב כבר חלפה, ומאז גזירות קנ"א הלכה וירדה קרנם של בני ישראל בארץ ספרד, וגזירות הכמרים נגעו בממונם והביאו לקולות שונות בהלכה. אחת מהן מפורטת בקונטרס דנן, ודברי רבינו כאן הם כפי הנראה מקורו של מרן הבית יוסף בנושא. ואלו דברי רבינו:

אך אמנם בעינינו ראינו ובאזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו בהיותנו בספרד, ובפרט בהיותי בעיר סאמורה כי היתה עיר גדולה של חכמים ושל סופרים משנים קדמוניות, ואנשים בה רבו מארבה, אשר היו בה הרבה מריבוא בני

5 יתכן שלשיבה זו כוונת רבינו בקונטרס דנן: כאשר הייתי בימי חורפי שאנן ושליו בביתי, בית וועד, ללמוד וללמד, הביאני ההכרח לחבר קונטרס ארוך וכו'.

6 בן פורת יוסף (כ"י הספריה הבריטית OR. 10726, דף 146 ע"א-ע"ב).

7 ראה להלן הערה 71.

8 על דבר שימושם של חכמי הגירוש בדרכי ההגיון מיסודו של רבי יצחק קנפנטון, והתנגדותם של חכמי התושבים לדרך זו, הרחיבו חוקרי התקופה, ואכ"מ.

9 כדבריו בקונטרס דנן, המצוטטים בהערה לעיל.

אדם אֲדוֹמִים ובתוכם כוֹמְרִים חֲכָמִים הַמָּה, וְזֶה דְרָכָם כֹּסֶל לְמוֹ לְפָרְסָם בְּרַבִּים בְּדִרְשׁוֹתֵיהֶם עוֹנְשִׁים רְאוּיִים לְגוֹפִים שֶׁל כָּל אִישׁ מֵהֶם הָאוֹכֵל שׁוֹם בָּשָׂר אֲשֶׁר יִשְׁחַט שׁוֹם יְהוּדִי. וּבָאוּ יָמֵי הַפְּקִידָה בַּהֲכָבִיד עַל עַם ה' אֱלֹהֵי הַמַּסִּים וְאַרְנוֹנוֹת, בַּחֲרוֹ בַּחֲרִירָה קְרוּבָה אֶל הַהֲכָרָה לְחוּס עַל מִמוֹנָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וַיֹּאמְרוּ הֲלֹא טוֹב לָנוּ לְתַלּוֹת בְּאִשְׁלֵי רַבְרָבִי, הִנֵּה הַמָּה שְׁנֵים שְׁלֹשָׁה הָרִים הַגְּבוּהִים מִפְּרָשֵׁי זֹאת הַשְּׁמוּעָה עַד קוֹלָא ... וּמִזֶּה רַבּוֹ כָּל הַמִּנְהָגִים וְכָל מְקוֹם וּמְקוֹם כְּפִי מִנְהָגוֹ. וְנִמְצְאוּ מִדִּינוֹת רַבּוֹת בְּמַלְכוּת קַאשְׁטִילִיָּא שֶׁלֹּא הָיוּ נוֹהֲגִים כְּדַבְרֵי הַמְּקִילִים כִּי אִם כְּפִי הַנִּרְאָה בְּדַבְרֵי הַרְמַב"ם ז"ל עַל פִּי הַמִּנְהָג אֲשֶׁר בְּדוּרוֹ. גַּם מִדַּבְרֵי ר"י בַּעַל הַסֵּפֶר.

הַגְּזִירָה הַמִּתּוֹאֲרֶת בְּדַבְרֵי רַבִּינוֹ, שִׁיִּצְאָה מִפִּיהֶם שֶׁל הַכְּמָרִים שֶׁאֲסָרוּ עַל שׁוֹמְעֵי לְקַחֵם לֹאכּוֹל מִשְׁחִיטַת יִשְׂרָאֵל, נִוְעָדָה גַּם לְהַרְחִיק אֶת הָאֲנוּסִים שֶׁקִּיבְלוּ אֶת הַנִּצְרוֹת לְמֵרֶאֱתִית עֵין מְגִזִּירוֹת קִנ"א וְאֵילָךְ, מִכֻּלָּל הַשְּׁפַעַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּשְׁאָרוּ נֹאמָנִים בְּגִלּוֹי לִיהָדוּת. הַכְּמָרִים חֲשָׁדוּ בְּאֲנוּסִים שֶׁהֵם שׁוֹמְרִים מִצְוֹת בִּסְתֵר וְאוֹכְלִים רַק בָּשָׂר כָּשֶׁר, וּבִנְסוּף. קִנִּיית הַבָּשָׂר מֵאֵת הַיְּהוּדִים הִנְאֻמָּנִים לְדַתָּם מִחֻזָּקָתָא אֶת הַקָּשֶׁר בֵּינָם לְבֵין הָאֲנוּסִים. כְּדִי לְנַתֵּק כָּל קָשֶׁר אֲסָרוּ עַל הָאֲנוּסִים לֹאכּוֹל מִבָּשָׂר שְׁחִיטַת יִשְׂרָאֵל. זֹאת בְּנוֹסָף לְאִיסוּר שֶׁהוּטֵל בְּמִקְוֹמוֹת שׁוֹנִים עַל הַנוֹצְרִים שֶׁלֹּא לֹאכּוֹל מִבָּשָׂר שְׁחִיטַת יִשְׂרָאֵל, כְּתִגּוּבָה לְהַתְּנִירוֹת הַיְּהוּדִים מֵאֲכִילַת שְׁחִיטַת הַנוֹצְרִים.¹⁰

הַתּוֹצָאָה הַמִּשְׁנִית שֶׁל גְּזִירָה זוֹ, כְּפִי שְׁכוּתֵב רַבִּינוֹ, הִיא הַהִפְסָד הַמִּמּוֹנִי הַגָּדוֹל שֶׁנִּגְרַם כְּתוֹצָאָה מִחוּסֵר הִיכּוּלָתָא לְמַכּוֹר אֶת הַבְּהֵמוֹת הַטְּרִיפוֹת לְגוֹיִים. מִסִּבָּה זוֹ הוֹכְרָחוּ לְהִקָּל בְּטְרִיפוֹת יוֹתֵר מִבְּעֵבֶר, כְּדִי לְמוֹעֵר אֶת הַנּוֹק. דְּבָרִים אֵלּוּ בָּאוּ גַּם בְּחִיבּוּרוֹ שֶׁל מֶרֶץ הַבֵּית יוֹסֵף (ס' ל"ט ד"ה רִיאָה שֶׁנִּסְרַכְתָּ):

וְדַע שֶׁמָּה שֶׁכָּתַב¹¹ שֶׁהָיוּ מְקִילִים חֲכָמֵי קַשְׁטִילִיָּא בְּאֵלּוֹ הַסִּירְכוּת, הִיָּה מִפְּנֵי שֶׁהָגוּיִם בְּאַרְצוֹתָם בְּרֹב הַזְּמָנִים הָיוּ מִחְמָרִים עַל עֲצָמָם וְלֹא הָיוּ אוֹכְלִים שְׁחִיטַת יִשְׂרָאֵל, וְהַבְּהֵמוֹת הַטְּרִפוֹת הָיוּ מִפְּסִידִים דְּמִיהֶם, וְאֵילוּ הָיוּ נוֹהֲגִים כְּדַעַת הַמִּחְמָרִין הִיָּה הַפְּסָד גָּדוֹל בְּמִמוֹנָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל.

מֵתוּךְ כֵּךְ מִסִּיק הַבֵּית יוֹסֵף:

אַבֵּל בְּמִקְוֹמוֹת שֶׁהָגוּיִם אוֹכְלִים מִשְׁחִיטַת יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לְהַחְמִיר כְּדַעַת הַרְמַב"ן וְהֵרָא"ש וּמִנְהָג מִקְוֹמוֹת הַרְמַב"ם וְהֵרָשֵׁב"א ז"ל, וְכֵן מִנְהָג הָעוֹלָם זוֹלָת

10 לְהַרְחֵבָה בְּעִנְיֵין גְּזִירוֹת הַגּוֹיִים שֶׁלֹּא לֹאכּוֹל מִשְׁחִיטַת יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִבִּיאָה לְקוֹלוֹת בְּבִדְקַת סִירְכוּת הִרְיָאָה בְּקַשְׁטִילִיָּא וּבִקְרֵב הַמְּגוֹרָשִׁים בְּשָׁלוֹנוֹנִיקִי, רֹאֵה גַּם בְּדַבְרֵי רַב"צ כ"ץ, מִזְּקָנִים אֲתַבּוֹנָן, עמ' 35-42, 49-61, 121-115; וְרֹאֵה, Solomon Grayzel, The Church and the Jews in the 13th Century, New York, 1966, pp. 72-73, הַמְּבִיא אֶת הַמְּקוֹרוֹת בְּכַתּוּבֵי הַכְּמָרִים עַל הָאִיסוּר. בֵּין הָאֲמוּנוֹת הַטְּפּוֹלוֹת שֶׁנִּשְׁטַעוּ הַכְּמָרִים בִּלְבַּב הַהֶמְוֶן, הִיא הָאֲמוּנָה שִׁיְהוּדִי מְטִיל אֶת מִיָּמּוֹ עַל הַבָּשָׂר לְפָנֵי מִכִּירוֹתָא לְגוֹי. גַּם בְּמִקְוֹמוֹת אֲחֵרִים אֲסָרוּ עַל קִנִּיית בָּשָׂר מִיְּהוּדִי, כְּפִי שֶׁאֲסָרוּ בְּמוֹעֶצַת בְּרִסְלָאוּ בִּשְׁנַת 1267 לְקִנּוֹת בָּשָׂר מִיְּהוּדִים בְּטַעֲנָה שֶׁהִיְהוּדִים מְרַעִילִים אוֹתוֹ. אֵךְ בְּעִיקָר אֲנוּ מוֹצֵאִים גְּזִירוֹת כָּאֵלּוּ בְּסִפְרָא. בְּאֲבִינְיוֹן בְּסִפְרָא נִחְקַק בִּשְׁנַת 1243 חוֹק הָאוֹסֵר לְמַכּוֹר בָּשָׂר שְׁחִיטַת יְהוּדִי מִחוּץ לְשִׁכּוֹנוֹת הַיְּהוּדִים; יַעֲקֹב הָרָאשׁוֹן מֶלֶךְ אֲרָגוֹן אֲסָר לְמַכּוֹר בָּשָׂר שְׁחִיטַת יְהוּדִים מִחוּץ לְחֻבּוֹת הַיְּהוּדִים בְּכַרְצִלוֹנָה, וְכִיּוֹצֵא בּוֹה בְּשָׂאֵר עָרֵי סִפְרָא. בְּמִקְוֹרוֹת שְׂרָאִיתִי לֹא הוֹזְכָּר הֵד לְדַבְרִים עֲלֵיהֶם מַעִיד רַבִּינוֹ, שֶׁהַכְּמָרִים גַּם אֵיִמּוֹ עַל קֶהֱלָם כְּעוֹנְשִׁים חֲמוּרִים בְּעוֹלָם הַבָּא אִם יֵאָכְלוּ מִבָּשָׂר שְׁחִיטַת יְהוּדִים.

11 הַכּוֹנוּנָה לְמָה שֶׁהִבִּיאָה לְעִיל מִיָּנָה בְּשֵׁם רַבִּי דּוּד ן' יַחֲיִיא בְּדִינֵי טְרִיפוֹת שֶׁלוּ (פֶּרֶק ו', בְּמַהֲדוּרָה שְׁבַתוֹךְ אוֹרִיאָן תִּלְיָתִי - דָּף ל"ד): שֶׁבַּהֲרָבָה מִקְוֹמוֹת מַמְלְכוֹת קַשְׁטִילִיָּא נוֹהֲגִים אוֹנָא אוֹ וְרָא הַסְּרוּכָה לֹאֵלּוּ הַמְּקוֹמוֹת בְּדִקְיָא לֵה בְּפִשּׁוּרִי וּמַכְשָׁרִי לֵה.

שאלוניקי שנוהגים כאותם מקומות של קשטיליי"א, מפני שגם שם רוב הגוים אינם אוכלים משחיטת ישראל כמו שכתבתי לעיל, ע"ב.

וכן הרחיב רבי חיים גאגין שני דורות אחר רבינו, בחיבורו עץ חיים, פרק יא¹², בהתנגדותו לקולות אלו:

וכשמלך המלך פירנאדו שחיק טמא ואיזבל הארורה אשתו, קנאו קנאה גדולה ליראתם, משנת רח"ל והלאה¹³ שחקרו על הדבר, התחילו לשרוף האנוסים מהם חיים ומהם מתים, ונתייעצו לעשות סיג לחזק דתם, המלך והמלכה עם כומריהם, וגזרו אומר שכל האנוסים והנוצרים לא יאכלו מבשר שחיטה של ישראל ולא ישתו יינם, שאמרו כמו שישראל אסור להם בשר הגוים ויינם אף אנו נאסור עלינו בשרם ויינם, וכל זה עשו לחזק דתם ואמונתם. ואנחנו בראותינו שהבשר שנטרף הוא מושלך לכלבים בכמה מקומות בקשטיליא, עמדו ובקשו עילות וסיבות להפיל חומות ולפרוץ גדרות, ותפסו הקולות, וסמכו על ר"ת, וחסו על ממונם ולא חסו על כבוד קונם, ודרשו אולי עת לעשות לה' הפרו תורתך, ונתקיים בהם כמו שפירש הרמב"ם במס' ברכות כמ"ש למעלה, שהרי כמה מהם חזרו משומדים אוכלי בשר החזיר השקץ והעכבר שיש מהם לאלפים ולרבבות בארץ הנוצרים כיום הזה. ואנו מבקשים מאתו יתברך שיקיים בנו ובבניהם הבאים אחריהם, וגם מהם אקח לכהנים ללוים.

גירוש ספרד ושמדות פורטוגל

גזירות אלו היו כאין וכאפס לצרות שעברו על ראשם של ישראל בהמיר ארץ, בשנת "מזר"ה ישראל" - רנ"ב, שנת גירוש ספרד. רבינו נטל את מקל הנדודים ונדד במצור ובמצוק יחד עם עשרות אלפי בני ישראל, הברכים שלא כרעו לבעל, והתיישב בפורטוגל השכנה. אך גם שם לא ארכה הטובה, ובמלך מנואל הראשון בשנת רנ"ז, פתח בגזירות שמד על בני ישראל שבארצו. תחילה הוטבלו בכפיה הילדים, ובהמשך הוטבלו גם המבוגרים, כשלפי חוקי המדינה גם מי שהוטבל בכפיה נחשב כנוצרי לכל דבר. בין הילדים שהוטבלו בכפיה היה בנו של רבינו, רבי לוי, הנודע בשם מהרלב"ח, שהיה לרבה של ירושלים. רבי יעקב הצליח תוך סיכון רב להצילו, ולימים הוזכרה פרשיה כאובה זו על ידי בעל מחלוקתו של מהרלב"ח בפולמוס הסמיכה, רבי יעקב בירב¹⁴: "ותהלה לאל שמעולם לא נשתנה שמי, אם רבי הוי קרו לי השתא, רבי הוי קרו לי [אז], וזה שמי לעולם". על רמז זה השיב מהרלב"ח בדברים נרגשים¹⁵, בהם מעיד ש"אף אם שינו שמי בעוונותי בשעת השמד, אני לא שיניתי, ובוחן לב וחוקר כליות יודע כי תמיד אותו יראתי. ואם לא זכיתי לקדש שמו, לבי יחיל בקרבי מפני זעמו, הגם שעדיין לא הייתי בר עונשין בבית דינו כלל".¹⁶

12 מהדורת ר"מ עמאר, תשמ"ז, עמ' 159.

13 בשנת ה'רל"ח הוקמה האינקוויזיציה הממלכתית.

14 קונטרס הסמיכה, קונטרס שני.

15 קונטרס הסמיכה, קונטרס שלישי.

16 לפי השערות כותבי דברי הימים היה המהרלב"ח באותה עת כבן י"ז שנים. ולפי זה כוונתו בדברים אלו שעדיין לא הגיע לעשרים, ואין עונשים בבית דין של מעלה אלא מכן עשרים (ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ה, בבלי שבת פט: ורש"י שם).

שנות השלווה בשאלוניקי

רבינו ובנו נמלטו מפורטוגל והשתקעו בשאלוניקי, כיום ביוון, ואז מעריה החשובות של האימפריה העות'מאנית. בעיר זו קבעו את מושבם עוד רבנים מגולי ספרד. רבי יוסף סאמבר מונה אותם בשמותיהם: הרב שלמה לבית חזן, הרב יצחק בן לב, הרב יעקב בן חביב, הרב לוי בנו, הרב יוסף פאסי, הרב יוסף אבן יחיא, הרב שלמה מטראני והרב שמואל אלמושינו.¹⁷ שמע העיר וחכמיה יצאו לתחילה בעת ההיא, וממנה יצאה ההוראה לכל הארצות.¹⁸

בשאלוניקי היו קהילות רבות, שכל אחת מהן שמרה על מנהגיה והחזיקה מוסדות משלה.¹⁹ רבינו בקונטרס דנן מזכיר שנים מהן: קהילת גירושי איטליאה, וקהילת יושבי רומניאה.²⁰ אנשי גלותינו. תחילה כיהן רבינו ברבנות קהילת קלווריה בעיר, אך עד מהרה עמד רבינו בראש קהילת המגורשים הגדולה שגלו מספרד, שבהמשך הפכה למרכז היהודי הספרדי המפואר והגדול ביותר בעולם למשך תקופה ארוכה.

בתקופה זו מצא רבי יעקב מנוח, בבית מרווח שהקהילה העמידה לרשותו, ובאוצרות ספרים נרחבים של החכם רבי יהודה בנבנשתי ושל קרובו שמואל בנבנשתי.²¹ תקופה זו

17 דברי יוסף, עמ' 256-257. רבי שלמה עתיה, בהקדמתו לפירוש תהלים (ויניציאה ש"ט), מונה אף הוא את 'הזקנים שבאו לארץ שאלוניקי' בסדר הבא: הראשון הוא החכם החסיד דון יהודה בן בן באנשתי, ואחריו החכם רבי משה אלבילדה, ואחריו החכם המקובל וחסיד רבי שמואל פראנקו, והחכם המפולפל רבי יעקב בן חביב.

18 כ"כ מהרח"ש בשו"ת תורת חיים (ח"א סי' צה): ותחלת דברי אומר כי כבר נודע גודל מעלת העיר הזאת אשר היה מהוללה מימי קדם, עיר גדולה של גאוני עולם אשר ממנה יצאה הוראה לכל גלילי עולם, ופוק חזי דברי ה"ה מוהר"ר לוי' חביב ז"ל בתשובותיו סימן קכ"ד על ענין גט שסדר בירושלים והמגרש נדר קודם לגרש, ואחר שנתן הגט היה בצפת תוב"ב חכם אחד שערער והוציא לחוץ קולו שהיה גט מעושה, וכתב לחכמי צפת תוב"ב לענין הדין ונתרעם, והפריז נגד החכם וכו', ואמר לא לכבודי אלא לכבוד הרב מור"י ז"ל [הוא רבינו, רבי יעקב, אביו של מהר"ב ח], ולכבוד הרבנים חלקם בחיים אשר נתגדלתי בתוכם רבני שלוניקי היא העיר הגדולה לתורה ולתעודה ולכל מעלה וכו', ובאותו זמן כבר נודע שצפת תוב"ב היתה מלאה על כל גדוהיה מרבני גאוני עולם, וכתב להם הרב הנזכר ונתפאר שנתגדל בשלוניקי. ופוק חזי דברי הרב מהרשד"ם בתשובותיו לאורח חיים מה שכתב לרבני צפת תוב"ב סימן פ"ו. וגם מי שיראה בספרים ובתשובות גדולי האחרונים יראה שמכל קצוי העולם היו מחזיקים דבריהם באומרים שכך היו דנין ב"ד הצדק שבעיר שלוניקי.

19 ראה בספר קושטא שאלוניקי ופרס, עמ' 136, שפורטו עשרים הקהלים שהיו בשאלוניקי.

20 שם כולל לביזנטיון.

21 כן כתב רבינו בהקדמתו לעין יעקב: "ולהחזיק טובה לבעליה, הנני בא להגיד בפתיחתי, זאת לי ימים רבים חשבתי לעשות מלאכה זאת, ואחר עד עתה, לפי שלא היו בידי ספרי כל שיתא סדרי משנה ותלמוד עם כל הפרושים, והיה קרוב לנמנע אצלי לקבץ כל אותם הספרים. לולי הש"י שהיה לי ויביאני אל המקום הזה שאלוניקי, ומצאתי רבוי הספרים האלה בכואי אל החכם השלם ונעלה, דון יהודה בן השר הנשיא החסיד דון אברהם בן באן בנשת ז"ל, אשר בחצרי המלכים ובטירותם נתגדל, והגדיל לעשות בבית המלך מלכו של עולם, והיו באוכלי שלחנו ימים רבים סופרים מובהקים כותבים בכתובה נאה כל ספרי משנה ותלמוד פעמים רבות. הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו שזכה וזיכה את הרבים, ואשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, הלא הוא החכם הנזכר בן יכבד אב. והיום הזה נמצאים אתו ספרי שיתא סדרי משנה ותלמוד עם פירוש רש"י פעם ופעמים. אמנם ספרי חדושי הרשב"א והריטב"א והר"ן וכיוצא בהם מצאתים בבית הנעלה נכון וחכם דון בן באן בנשת קרובו, תופש אומנות אבותיו, ויהי ביתו בית מלא ספרים בית ועד לחכמים ולתלמידים לקרות ולשנות ולענין בהם, וכל היום מוציא הוצאות רבות בכתביהם ובתקן והגהה הגונה. ושניהם כאחד טובים להשאל ליל כל ספר שהייתי צריך, ועליהם נאמר (תהלים קו ג, כתובות נ). 'עושי צדקה בכל עת', בעל הגמול ישלם שכרם". החכם השני, דון בן באן בנשת, הוא רבי שמואל בנבנשתי, בן אחיו של רבי יהודה.

נוכרת גם בכתבי בנו, המהרל"ב, כתקופה מאושרת בה למד תורה בנחת מפי אביו ורבותיו האחרים, מתוך כבוד ובלי טרדות.²²

רבינו נפטר בשאלוניקי בערך בשנת ה'רע"ו²³, לפני סיום הדפסת ספרו הגדול 'עין יעקב'. מצאצאיו עמדו לישראל רבנים רבים, ועל פי המסורת שבידינו שמונה עשר מרבניה הראשיים של גליפולי עמדו מזרעו.

ענייני הקונטרס העיקריים והשפעתם

בפתיחת הקונטרס מפרט רבינו שני נימוקים לצורך להאריך בעניינים אלו, ענייני בדיקת הריאה. האחד, מפני שהם נוגעים למעשה דבר יום ביומו בבתי המטבחים. והשני, לפי שנפלה בנושאים אלה מחלוקת. הקונטרס דן בשבעה נושאים, ארבעה מהם עוסקים בליבון וביורור עיקר ההלכה ממקורותיה כדרכו של רבינו בכל חיבורו, והאחרון דן בישוב סתירה ברא"ש, שעליה נשאל רבינו עוד בהיותו בסאמורה, וכאן העלה את תירוצו עם ראיות רבות. שני הנושאים הנותרים הם אכן עניינים השנויים במחלוקת, והם עיקרו של הקונטרס בכמות ובאיכות, ואלו הם:

האחד, היתר ריאה הסרוכה למקום מחוץ לריאה, כגון לחזה או לשומן הלב וכדומה, על ידי ניפוח. בנושא זה בא הקונטרס לבסס את מנהגם של המגורשים להקל.

השני, שבו התעצם הפולמוס ביותר, הוא איסור ריאה הדבוקה בדופן בלי ניפוח. בנושא זה בא הקונטרס להחמיר ולאסור להקל בלי ניפוח. מתוך דברי רבינו בפתיחה עולה שהדברים נכתבו בעיצומו של מאבק קשה, כשדברי זלזול וחרפות נאמרו כנגדו מצד המקילים, "שלשה משכילי עם שהיו ממונים על השחיטה והבדיקה פה העיר שאלוניקי בק"ק הספרדים יצ"ו".²⁴

קושי מיוחד היה לחצוץ בין הנושאים, שכן בעוד בענין הראשון שבו בא רבינו להקל, היה רבינו בצד אחד עם גדולי המגורשים, רבי שמואל פראנקו ורבי יהודה בנבנשת, הרי שבענין השני נתלו המקילים בהוראת גדולים אלו, ורבינו נצרך ללחום כנגדם.

ארבעת חידושי העיקריים של רבינו בקונטרס זה הובאו ביתה יוסף ביורה דעה סימן ל"ט.²⁵ גם מהר"י בן לב בשו"ת (ח"ג סי' פז) מביא מדברי רבינו. בכנסת הגדולה בסימן ל"ט הביא עוד מדברי רבינו בקונטרס זה ונשא ונתן בהם. בשני הנושאים העיקריים שבקונטרס חזרו והתעוררו פולמוסים בשנים הבאות, ובהם הובאו דבריו רבות ונידונו על ידי הפוסקים. בענין הראשון - מחוץ לראשית, ובשני - בשאלוניקי עצמה, וכדלהלן.

22 קונטרס הסמיכה, קונטרס שני; שו"ת מהרל"ב סי' סא, ד"ה זה הפסק; שם סי' כט.
23 בנו המהרל"ב כתב בתשובה (סי' ד) בשנת רע"ו: כי בעונותי נוצל עדי מעל ראשי, אבי רכב ישראל הכ"מ.

24 יתכן שבין השלשה נמנה "הבודק המומחה כה"ר נתנאל יצ"ו, שהיה בודק בזמן החכם השלם הרב המובהק לוי בן הרב כמוה"ר יעקב בן חביב ז"ל, והעיד שלעולם בזמנו התירו הדבוקה מבלי נפיחה", כפי שהעיד רבי יעקב פורמון, ראה להלן. מתוך כך ומתוך לשון רבינו בקונטרס, מסיק רבי יעקב פורמון שדברי רבינו לא התקבלו גם בזמנו.

25 בית יוסף שם אות א - מהתשובה לא', בענין בדיקת הריאה בחיה. אות ו - מהתשובה לד' ולה' בענין היתר נפיחה בסרוכה לשאר מקומות. אות ז, משני חידושי רבינו בתשובה לו', באיסור הדבוקה בלי נפיחה.

פולמוס הנפיחה בפאס רפ"ו-רצ"ה

כאמור, החידוש העיקרי הראשון של רבינו בקונטרס הוא הצדקת מנהג המגורשים להתיר סירכא הדבוקה בצידה השני למקום שמחוץ לריאה, על ידי נפיחה. היתרו של רבינו אינו גורף. הוא מעיד שהמנהג להקל בשאלות אלו על ידי נפיחה היה מתוך הכרח, מחמת הפסד ממונם של ישראל שנגרם בספרד על ידי האיסור שאסרו הכמרים על הגויים לאכול מבשר שחיטת ישראל. גם בשאלוניקי המשיכו בהיתר זה, משום שגם שם לא אכלו הגויים מבשר שחיטת ישראל, כפי שכתב הבית יוסף. ומכל מקום יש להיתר זה מקום בהלכה, ויסודו על דברי רבינו תם, הרמב"ם והר"ז.

בפאס שבמרקו פרצה מחלוקת קשה בשאלה זו בשנת רפ"ו.²⁶ בפאס כמו בשאלוניקי ורוב שאר ערי התיישבות המגורשים, המשיכו בני ספרד להחזיק במנהגים שנהגו בהם בארץ מוצאם, ובכלל זה במנהג היתר הנפיחה, אף שבפאס לא היתה הצדקה לכך מחמת הפסד הממון המרובה. וכיון שהמגורשים נהגו היתר בדבר, נמשכו אחריהם גם רבים מהתושבים. בשנת ר"ס ביקר בפאס ר' שלום בן מסנות מהעיר תוניס, והעיר לתושבים שנוהגים הם שלא כדין בהיגררותם אחרי מנהג המגורשים להקל בנפיחה, ובפרט שברוב קהילות ישראל שבהן היה אין מקילים בנפיחה, ודרש מהם לחזור למנהגם הקדום שלא להקל בנפיחה. אך רבי משה חלוואה, רעו של רבינו מימי ישיבתם יחד בישיבת רבי שמואל באלאנסי²⁷, פסק שהנפיחה מותרת גם לתושבים. עם הזמן התפשט מנהג הנפיחה לערים נוספות במרקו.²⁸

בחודש אייר שנת רפ"ו יצאה טריפה מתחת ידי השוחט של התושבים, ועל כן קפץ הנגיד עמי שם טוב ונשבע שלא יאכל נפוחה. שבועה זו עוררה פולמוס רחב בהיתר הנפיחה, ובתחילה החליטו רבני התושבים יחד עם כמה מחכמי המגורשים לאסור את הנפיחה ולפתוח איטליז נפרד לתושבים, ומינו ארבעה חכמים לפקח על עניין בדיקת הריאה. החלטות אלו הוקראו בבית הכנסת והתקבלו בחרם ונדוי. נערי התושבים החלו לרנן על המגורשים שהם אוכלים טריפות, ובתגובה יצאו המגורשים ונידו אחד מהתושבים שדיבר נגד מהר"ם חלאווה.

מעשים אלו הביאו לדיון מחדש בשאלת הנפיחה. רבני המגורשים כתבו תשובה ארוכה לחיזוק היתר הנפיחה, שיסודותיו דומים מאוד ליסודות רבינו בקונטרס דנן, אף ששמו אינו נזכר בו בפירושו. כנגדו חיבר רבי חיים גאגין תשובה ארוכה, ובהמשך חיבר את ספרו "עץ חיים" המתאר את הפולמוס ומכנס בתוכו את כל התשובות בעניין. בדבריו מורחבת הכרעתו של רבינו, שגם המתירים לא היתירו את הנפיחה אלא מחמת הפסד הממון המרובה בספרד, אך במקומות שאפשר למכור את הבשר לגויים אין להתיר את הנפיחה.

26 על פולמוס הנפיחה בפאס, ראה בעץ חיים לרבי חיים גאגין, ר"ג תשמ"ז, וכן ראה דברי ר"מ עמאר במבוא לספר התקנות - המשפט העברי בקהילות מרוקו, וכן בספר יחזה דעת ח"א פתיחה לבדיקת הריאה, ונר המערב פ"ז.

27 אין להחליפו ברבי משה חלוואה המוקדם יותר, תלמידו של הרשב"א, מחבר החידושים למסכת פסחים והשו"ת.

28 עץ חיים הנ"ל, פרק א.

להלכה פסק בשלחן ערוך (יו"ד סי' לט ס"ז) שנהגו להחמיר בסירכות אלו ואין להן תקנה בנפיחה. אולם דברי רבינו להקל בנפיחה במקום הדחק, נקלטו בקרב יהודי כורדיסטאן. בהלכות טריפות שליקט רבי יעקב בן אברהם, מחכמי כורדיסטאן²⁹, מקדים הקדמה בה מנמק את דרכם להקל בנפיחה:

ואנו בני מזרח במקומות שלנו שהגוים עושים נזירות ופרישות משחיטתנו, אמרתי להציב הדין על דרך הגמרא, וכמנהג שאלוניקי שהולכים על דרך הר' יעקב ו' חביב על שהוא בעל תורתם ... ודע שמקומות של הרמב"ן והרשב"א והרא"ש הן עושין חומרא ואין בודקין הריאה כלל, לפי שבמקומם הגוים אוכלים משחיטת ישראל ואין הפסד בממון ישראל, וכן באשכנז ובספרד נוהגין להטריף הכל זולת קשטיליא ושאלוניקי שאין הגוים אוכלים משחיטת ישראל נוהגין בבדיקה ... ואלו המנהגים של אלו מקומות שלנו שנעשה בבדיקה שהגוים בינינו לא יאכלו משחיטתנו לפיכך נסמך על הבדיקה.

פולמוס הריאה בשאלוניקי ש"ט

וזה דבר הפולמוס שהתעורר בשאלוניקי בעניין השני, בהיתר ריאה הדבוקה לדופן בלי נפיחה. בשנת ה'ש"ט, כשלושים ושלש שנים אחר הסתלקות רבינו, עמדו כמה תלמידי חכמים בשאלוניקי ובראשם מהרשד"ם, ובדקו מעשי הבודקים, ומצאו שהם נוהגים להתיר ריאה הדבוקה לדופן בלי נפיחה. וכיון שהדברים אינם כדברי רבינו, עמדו במנין ואסרום. על כך כתב מהרשד"ם בחידושו ליורה דעה (סי' לט):

ריאה דבוקה בלא שום פילוש, עמדנו במנין, ועורנו ה' ונקבעה הלכה לאסור אם לא שתעלה בנפיחה, כדברי מהר"י ו' חביב זצ"ל.

נוסח ההסכמה הנזכרת בדברי מהרשד"ם היה בידי רבי יוסף מולכו, מרבני שאלוניקי בדור מאוחר יותר, והוא העתיקה בספרו שולחן גבוה (סי' לט ס"ק מז)³⁰:

הסכמה. אנו חתומי מטה בהיותינו כלנו יחד במעמד בבית הכנסת ק"ק סיסלייא יצ"ו לעמוד על נפשנו שלא נטמא בטרפות ונבלות, ועתה נודע אצלנו שהבודקים היו מתירים הדבוקה בלי נפיחה, חפשנו וחקרנו מאין בא להם להקל בזה ולא מצאנו, אדרבא מצאנו שחכמינו הקדושים אשר בארץ המה החמירו על זה ולא התירו רק הדבוקה שהערוגות דבוקות לשדרה³¹, על כן כלנו פה אחד הסכמנו שכל דבוקה שאינה עולה בנפיחה הבשר אסור וטרפה, והאוכל מהבשר ההוא אוכל בשר טרפה, זולת הדבוקה שהערוגות דבוקות לשדרה ולא שום דבוק אחר.

ולראיה חתמנו שמותינו פה היום יום ג' כ"ו לאדר שני שנת הש"ט ליצירה וקים. אברהם סיראלו, יהוסף דברון, שמואל אלמושנינו, שמואל טאיטאצאק, שמואל די מדינה, מרדכי בכ"ר חיים מאטלון, יעקב בכ"ר שמואל סמוט, בנימין כמוה"ר מאיר הלוי אשכנזי, משה ו' יעיש, דניאל בכמוה"ר פרחיא כהן.

29 כתב יד, שהועתק בשנת ת"כ, ונמצא כיום ברשות הסה"ל בירושלים, Heb. 821 = 8. כה"י תואר ע"י ר"ש אסף, בספרו באהלי יעקב, עמ' 138, וע"י ר"מ בניהו, ר' שמואל ברזאני ראש גולת כורדיסטאן, ספונות ט (תשכ"ה) עמ' נג.

30 נוסח ההסכמה, בלי החתימות והתאריך, בא גם בדברי רבי יעקב פורמון הנזכרים להלן, בשינויים מועטים. 31 הכוונה בזה לדברי רבינו בקונטרס דגן, וכדלהלן.

הפולמוס מתואר באופן דומה על ידי הרבנים המתירים, והגדול שבהם, רבי יעקב פורמון, מדגיש את הקונטרס דנן כגורם להתחלת התעוררות הפרשה³²:

פה שאלוניקי נהגו בימי קדם ובשנים קדמוניות בימי החכמים השלמים הרבנים המופלגים קדושים אשר בארץ המה להתיר הריאה כלה דבוקה בלי נפיחה כמו שהעידו הזקנים אשר בארץ. וקצת מן החכמים בחשבם שבזמן הראשונים הצריכה נפיחה ככל סרוכה בעלמא, ושאין שום פוסק מכשיר אותה מבלי נפיחה, לפי שמצאו למוהר"ר יעקב ׳ חביב ז"ל שהחמיר בזה, לזה קמו ואסרוה.

ועוד כתב רבי יעקב:

מעשה שהיה כך היה, כאשר ראה אחד מן החכמים³³ אשר בזו המדינה, קונטרס אשר חבר מוהר"ר יעקב ׳ חביב ז"ל, וראה שהחמיר בענין הדבוקה וחשב שהיא אסורה אליבא דכ"ע, נתחבר עם קצת מן החכמים השלמים אשר בארץ הזאת והראה להם הקונטרס ההוא, ואז שאלו לבודקי המדינה לדעת מהם אם מתירים אותה, וכאשר הגידו להם שהיו מתירים אותה מבלי נפיחה, היו צווחין ככרוכיא לעיני השמש בפרסום כי אוכלים נבלות וטרפות בישראל, וחשבו שהיא אסורה גמורה ושבזמן הקדמונים אסורה מן הדין, ולכן כתבו הכתב ההוא כאשר הבאתי לשונו בשאלה.

ושלחו וקראו לכל החכמים הנמצאים במדינה, מלבד להחכם השלם כמוהר"ר יוסף ׳ לב נר"ו כי לא היו מכבדים עמו, והחכם השלם כמוהר"ר חיים עובדיא נר"ו בעת ההיא לא היה במדינה, וכאשר באו קצת מן החכמים הנקראים, ראו דברי הקונטרס ההוא, נפלאה דעתם כי איך היו אוכלים נבלות וטרפות, ושלחו וקראו כמעט לכל העם בזה והגידו להם איך היו אוכלים נבלות וטרפות, ואז קראו לי ג"כ במעמד וכאשר נתנו הכתב בידי כדי שאחתום בחושבם שהדבר פשוט, אמרתי להם שאין זה פשוט כי אדרבא רוב הפוסקים מתירים אותה, ולכן פשט המנהג להתיר, ואיך צווחין שאכלנו טרפות בזמן הזה, והראשונים קדושים אשר בארץ המה. אז השיבו כי ח"ו כי מעולם נהגו בה איסור והבודקים היו טועים בזמנינו זה.

ואני לא רציתי לחתום, וקמו קצתם כנגדי ועשו מחלוקת עצום ונורא בזה, אז אמרתי שיבינו בדבר ושאח"כ נלך אחר הרוב כמו שהדין נותן, ולא רצו, ודברו עם קצת עמי הארץ מקהלותיהם שיקומו כנגדי, וכמעט שהרימו יד כנגדי והיו רוצים לשפוך דמים כאשר יעידון יגידון הכל כאחד, ואז אמרתי שהדין אינו כן ואינו ראוי להוציא לעז על אבותינו שאכלו טרפות, והבאתי ראיה ממה שהביא רבינו ירוחם בשם ספר האשכול, וקצת מהם כינו כינויים רעים לספר האשכול וקראוהו הכופר, כלל הדברים שאמרו שאם לא אחתום לשם שיעשו דברים אסור להזכירם, אז אמרתי רבותי הנה האמת הוא אצלי שהדין לדעת רוב הפוסקים שהיא כשרה מבלי נפיחה, ואתם כתבתם שאין שום פוסק מתיר אותה ושג"כ פשט המנהג לאיסור, והנה עתה אני מוכרח

32 דברי רבי יעקב פורמון, הבאים בכתב יד בניהו באותו תכריך שבו באים גם דברי רבינו, פורסמו לאחרונה ע"י ידידי הרב בצלאל דבליצקי, 'פולמוס הריאה בשאלוניקי', מן הגנוזים יב, אלול תשע"ח, עמ' א-כד.

33 הוא כפי הנראה מהרשד"ם, וכנזכר.

לחתום מפני סכנת נפשות, אבל תדעו כי מרה תהיה באחרונה, כי כשיבא החכם השלם כמוהר"ר חיים עובדיא נר"ו אם לא יסכים בזה, וגם החכם השלם כמוהר"ר יוסף בן לב נר"ו אשר אינכם רוצים לדבר עמו, נכתוב הדברים בשאר המקומות, ואם יאמרו שאין הדין כן נחזור הדבר לקדמותו כיון שאתם אומרים שהדין פשוט ואני רואה ההפך בדברי רוב הפוסקים.³⁴

נמצאנו למדים שהאוסרים ריאה הדבוקה לדופן בלי נפיחה סמכו בכל כוחם על קונטרס זה של רבינו, בעוד המתירים נתאמצו לחלוק עליו ולהוכיח שיש מהראשונים המקילים להתיר גם בלי נפיחה, ולדבריהם כן היה גם המנהג לפני שנאסר על ידי האוסרים.

בפולמוס זה יצאה ההבערה ללהב בכל ארצות גולת ספרד. רבי יעקב שלח דבריו אל הרדב"ז במצרים, רבי שלמה סיריליאנו בארץ ישראל, מרן רבי יוסף קארו בצפת, ורבי שמואל חקאן בקושטא, וצירף את תשובותיהם לפסקו. דברי מרן באו בשו"ת אבקת רוכל (סי' רט), ותשובות שאר החכמים נדפסו לאחרונה.³⁵

בירור בתולדות מהר"ם אלאשקר

מתוך פרסום קונטרס זה הננו באים לתיקון טעות שהשתרשה מאות בשנים בתולדותיהם של מהר"י בן חביב ומהר"ם אלאשקר.

בספר קורא הדורות (פ"ג, דף לא: מהדו"ח עמ' קטו), לרבי דוד קונפורטי [נולד מאה שנים אחר פטירת רבי יעקב בן חביב], כתב:

גם בזמן הרב מהרא"ם היה הרב הכולל כמה"ר משה בר יצחק אלאשקרא דיין במצרים, והוא חבר ספר שו"ת פסקים עמוקים, וכמו שיראה המעיין שם בספרו שכתב בביאורו לטי"ד בסימן ט"ל, ובתוך דבריו כתב: וכאשר הייתי בימי חרפי שאנן ושליו בית ועד ללמוד וללמד הביאני ההכרח לחבר קונדריס אחד לתת טעם לאותו מנהג יען וביען נתפשט בעיר סמורה ובגבולותיה אשר שם ישבתי אחרי ששמשתי ומים יצקתי ע"י אדוני הרב המובהק ר' שמואל באלנסי ז"ל אשר היתה ארץ מולדתו וכו', ע"כ. וכבר כתבתי לעיל שזה הרב היה תלמיד מהר"י קנפנטון, והיו ימי חייו נ"ב שנה. ונזכר הרב מהר"ם אלאשקר בתשובות מהרא"ם בסי' מ' ומ"א ומ"ב שהיו כותבים שו"ת פסקים זה לזה. והביאו גם הרב בית יוסף בכסף משנה בפ"ו מהל' יסודי התורה ובפ"א מהל' חמץ ומצה. וכפי הנראה שמהר"ם אלאשקר לא היה מולדתו במצרים אלא בא מעיר אחרת למצרים, ואולי יצא מגרוש ספרד, שכ"כ בתשובה סי' כ"ג דף מ"ג ע"ב וז"ל, ואחר שזיכני ה' ובאתי למצרים מצאתי מגיד משנה מכתבת יד וכתוב שם בפי' כדברי וכו', ע"ש. וכתב עוד ספר אחר וקראו גאון יעקב וכמ"ש שם בסי' ק"ז. ובסוף סי' נ"ב כתב: וכבר נשאלתי על דבר אשר כזה מאת ה"ר דוד הכהן נר"ו בהיותי בפטרץ והנה התשובה שהשבתי לו אז תגיע אליך וכו', ע"כ. וגם כפי הנראה שלבסוף הלך לדור לעה"ק ירושלים תוב"ב, וכך מוכח בתשובותיו ריש סי' קי"ב ובריש סי' קי"ג, וכן מוכח בתשובות הר"ם מפדאוה סי' כ"ט שכתב לו: שפתים ישק משיב דברים נכוחים וכו' האלוף ה"ה כמה"ר משה אלאשקר שלום למר ולתורתו אשריך שאתה בירושלים

34 ע"ש עוד בארוכה.

35 בקובץ מן הגנוזים, הנ"ל הערה 32.

ומצודתך פרוסה בעיר קנדיא וכו'. וכפי הנראה מן הבקשות שכתובים שם בסוף הספר מיסוד הרב ז"ל שהיה בקי בחכמת הקבלה, ע"ש.

אלו דברי קורא הדורות, ואחריהם עובר לדבר ברבינו, רבי יעקב ן' חביב.

מדברי הרב קורא הדורות העתיקו כותבי התולדות שמהר"ם אלאשקר היה תלמיד רבי שמואל באלנסי, ומכך למדו שהיה חבר לרבינו, וגם כתבו בפשיטות מתוך כך שמהר"ם אלאשקר נולד בספרד.

אך באמת טעות מעתיק מוכחת היא בספר קורא הדורות, ואלו ההוכחות לכך: א. בהמשך הדברים כותב שכפי הנראה מהר"ם אלאשקר לא נולד במצרים אלא הגיע לשם, ואולי יצא מגירוש ספרד. ותמוה איך הסתפק בזה בעל קורא הדורות, והרי כמה שורות לפני כן הביא שהיה בסמורה שבספרד. ב. קשה מהו שכתב 'והוא חבר ספר שו"ת פסקים עמוקים וכמו שיראה המעיין שם בספרו' וכו', והרי השו"ת של מהר"ם אלאשקר ידוע ונדפס והרב קורא הדורות מביא ממנו כמה פעמים בחיבורו, ואין צריך להוכיח את קיומו מתוך דבריו בחידושי ליו"ד. ג. אם הביא דברים משם מהר"ם אלאשקר בחידושי ליו"ד דעה, למה כשמנה ופירט את חיבוריו לא הביא חיבור זה, כי אם חיבור אוהל יעקב לטור אורח חיים [והוא כ"י גינצבורג 982]. ואכן לא נודע עד היום חיבור של מהר"ם אלאשקר ליו"ד דעה, לא בכתב יד וגם אין מי שהביא ממנו דברים. ד. הקושיה העולה על כולנה, שהדברים שהביא בקורא הדורות מהחידושים ליו"ד דעה אינם בספרו של מהר"ם אלאשקר, אלא נמצאים בכתבם וכלשונם בקונטרס דנן.

וברור שכל פיסקה זו בקורא הדורות מתייבשת 'והוא חבר ספר שו"ת פסקים עמוקים' ועד 'והיו ימי חייו נ"ב שנה' אין מקומה בערכו של מהר"ם אלאשקר, אלא מעט אחר כך, בערכו של רבי יעקב בן חביב. מדבריו בקונטרס דנן הביא, ומהם הוכיח שלמד לפני רבי שמואל באלנסי. ואילו על מהר"ם אלאשקר אין שום עדות מוכחת שנולד בספרד. ומה ששיער בקורא הדורות שאולי נולד בספרד, הוא כפי הנראה משום שכתב בתשובה (סי' כג) 'כי מדותי תרומות ממדותיהן של רבותי רבני ספרד גדולי עולם. הגבורים אשר מעולם', אלא שלא הכריח בקורא הדורות את הדברים, משום שאפשר לפרש כוונתו שלמד מפי רבני ספרד שגלו לתוניס שבה גדל מהר"ם בצעירותו לפני שהגיע למצרים, כנזכר בשו"ת יכין ובעוז (ח"ב סי' כג), ובה היו רבנים מגולת ספרד שגלו עוד בשנות גזירות קנ"א. ופשוט שגם אין ללמוד על גלות מספרד דייקא מדברי מהר"ם אלאשקר בפיוטו 'במה אקדם': 'ומבור שאון דליתני, ומתהומות הים העליתני, ומבור השבי הוצאתני'. מכך משמע שבאחת מנדודיו דרך הים נשבה, ואין כל משמעות לגזירות הקשות שהיו נחלת חלקם של גולי ספרד.

על מהדורה זו

הקונטרס השתמר בשני כתבי יד. כתב יד אוסף בניהו (ע 163). דף 274-286א. ממנו עיקר ההדורה, באדיבות בנו הרב חנן בניהו נר"ו, תוך השוואה לכתב יד אוסף גינצבורג 3/358, הכולל את חידושי רבינו ליו"ד דעה מסי' א עד סימן נז, וקונטרס זה מופיע שם החל מדף 177-192ב.³⁶ על פי כת"י זה הושלם גם החלק הראשון של

36 מכתב יד זה נדפסו חידושי רבינו בתוך ילקוט מפרשים שבסוף ארבעה טורים, מהדורת מכון המאור. מהקונטרס דנן נדפס שם רק פחות משליש, ואף הוא בהעתקה לקויה. אחרי פחות משליש נעצרה ההעתקה ונוספה הערה: ע"ש עוד [מבלי לציין בשום מקום למיקומו של כתב היד].

פתיחת הקונטרס, החסר בכ"י בניהו. מן הענין לציין, שכתב יד בניהו מתחיל באותן מילים בהן מתחיל ציטוטו של מהרשד"ם מהקונטרס (יו"ד סי' מ), ואולי לפני מהרשד"ם לא עמד אלא כתב יד זה או מקורו, ולא היה לפניו חלקה הראשון של הפתיחה.

כתב יד בניהו היה מלפנים ברשותו של רבי יצחק בדאהב שצירף תאור של כה"י בראשו וחתם את שמו: "שייך לי יצחק באדהב" (206א ועוד), "קנתי לעבודה ה' קוני בעד חמשה אריות אני אברהם הלוי איל קאסאפ הי"ו ד' ח"ר מרדכי פארנאלדיס הי"ו" (153א, 206א). בספרו כי ביצחק (ירושלים תרפ"ח) הוא מתייחס לקונטרס זה, כמקור לפרטים הנמצאים בספר קורא הדורות לתולדות רבינו, ומסיים: ויען עד היום, ל' תשרי תפר"ח לפ"ק, לא איסתייעא להעתיק מהקונטרסים כתבי יד מה שנחוץ לדעת, לכן לעת עתה לא אדפיס מהם כלל, כי הכתבי יד הנה הנן דיני טריפות, ולא כל חכם יהגה בהן, וגם כי אפס כסף, ניירות שוה כסף, ואוציא לאור דברים שכבר נעתקו, ואי"י בחיים ואמצא מחזיק או אז אדפיס הכל אם ירצה ה' ויחייני ויבריאיני ויחלימנו אמך". עתה ב"ה באה השעה לפרסום קונטרס זה, לשמחת הלומדים ומבקשי התורה.

[פתיחת הקונטרס]

³⁷כל טרפות שמנו חכמים וכו'. אחרי רואי כי הדינים הנכללים בסימן זה אנו צריכים כל יום ויום ידיעתם בשורש, ראוי ומחוייב אצלי להאריך בביאורו יותר מבסימנים הקודמים והמאוחרים. ולמעלת הנושא אזכור ראשונה הערה על כל פרט ופרט מהדינים הצריכים ברור כפי דעת, והשאלות והקושיות אשר יש מקום להעיר בכל סימן זה, ועל כל אחד מהנה תצא התשובה והיתר הספק בכל השרשים המונחים אצלנו כתלמוד ערוך.

עוד שנית אצלי סבה מכרחת כפי הזמן שראוי בו עתה להאריך בביאור סימן זה, והיא כי על הכוונה השנית יהיו דברי אלה תשובה אגב גררא על דברי אנשים מיוחדים כי היו מלעיבים³⁸, כי שמעתי דבת רבים³⁹ ונגד פניהם נבונים⁴⁰, ומפי כתבם⁴¹ תמיד כל היום שמי מנואץ⁴², מאז הייתי מוחה בהם מלנהוג קולא הבא בעיני כאשר יתבאר לי להלן בע"ה. האנשים האלה שלמים הם אתי⁴³ כפי מחשבותי, הנה הנה שלשה משכילי עם שהיו ממונים על השחיטה ובדיקה פה העיר שאלוניקי בק"ק הספרדים יצ"ו, ומיום בואי לעיר הזאת ראיתם גם הם כל הבאים לנהוג מנויים על בדיקת הריאה היו מחזיקים במנהג אבותינו בדינו בהיותינו בספרד, אשר בחרו להם בחירה קרובה אל ההכרח, להקל בסריכות מיוחדות ולהכשירם אחר שתבדק הריאה ועלתה בנפיהה.

וכאשר הייתי בימי חורפי שאנן ושלוו בביתי בית וועד⁴⁴ ללמוד וללמד, הביאני ההכרח לחבר קונטרסים ארוך לתת טעם לאותו מנהג, יען וביען נתפשט בעיר סמורא ובגבולותיה אשר

37 כי"ג 177ב (מספור פנימי: יט ע"ב).

38 ע"פ דברי הימים (ב' לו, טז) 'יהיו מלעבים במלאכי האלהים וכוזים דבריו'.

39 ע"פ תהלים (לא, יד).

40 ע"פ ישעיה (ה, כא).

41 ע"פ גיטין (עא.) מפיהם ולא מפי כתבם.

42 ע"פ ישעיה (נב, ה).

43 ע"פ בראשית (לד, כא).

44 ע"פ אבות (פ"א מ"ד).

ישבתי אחר ששמשתי ומים יצקתי על ידי אדוני הרב המובהק ר' שמואל באלנסי ז"ל אשר היתה בארץ מולדתו⁴⁵, והנה גם הוא וגם החכמים ז"ל הקודמים הזמן, אשר רבו כמו רבו, הוכרחו להתלות באילני רברבי מורי ההיתר כמו שאזכור הטעם, וסיבה מיוחדת לכלן. לכן בהיותינו בעיר חדשה יש מקום לנהוג כפי מנהגינו.⁴⁶

ויקר מקרה פעמים רבות הביאו לפני הממונים על הבדיקה ריאות הסרוכות למקום שאין הנקב פוסל בהם, והייתי מסכים לדבריהם לבודקם בנפיה על פי מנהג אבותינו המוחזק בדינו. והלא⁴⁷ בוחן לבות הוא יבין, דאי לא דמסתפינא מקול המולה הייתי אומר שראוי לשים נגד פנינו מאמרם ז"ל (יבמות יג:) על 'לא תתגודדו' (דברים יד, א) לא תהיו אגודות אגודות, וכיון שגרשני איטליא היושבים עתה פה, גם כל יושבי הרומניא יצ"ו אחינו אנשי גלותינו, לא היו מכשירים בדיקה בנפיה, גם אנחנו נחזיק מנהגם הטוב, כפי מה ששנינו (פסחים פ"ד מ"א) נותנים עליו חומרי מקום שהלך לשם, ואל ישנה אדם מפני המחלוקת. ומיראת ההמון נמנעתי מזה. גם לסיבה עצמית, כי מצאתי בבואי הנה חכמים ספרדיים חסידים ואנשי מעשה, ובפרט אביר הרועים זקן וגשוא פנים החכם השלם כר' שמואל פראנקו ז"ל⁴⁸, גם החכם השלם ונעלה דון יהודה בנבנשת ז"ל⁴⁹, וחכמים אחרים מנהיגים על פי התורה והמנהג, ולמה לי להכנים ראשי בין ההרים.

פעם אחת הביאו לפני אלה הבודקים סירכא רחבה ועבה נאחזת ומדובקת היטב בחלק מיוחד מהריאה, וישאלו ממני כדת מה לעשות בזאת. אמרתי להם עשו לה כטוב בעיניכם כפי מנהגכם לבודקה, ואם תעלה בנפיה כשרה ואם אין אסורה. וימרו בי ולא אבו שמוע אלי, כי אמרו לי זה מנהגם בעיר הזאת להכשיר הדבוק בלא נפיה על פי הרב הנזכר ז"ל⁵⁰. ויפג לבי ולא האמנתי להם, וכמעט⁵¹ דברו עלי דברים בלתי ראויים, באומרים כי הלא אנכי הוריתי להקל בוורדא הסרוכה להכשירה, לכן עתה באתי לחוות דעי בכל ענין זה מאשר בינותי בספרים.

אלה הדברים אשר צריך להעיר ראשונה בכל סימן זה. הא' מה טעם אמרו כי אין צריך לבדוק במרפות כל האברים זולתי בריאה. השני טעם איסור הסירכות. הג' פירוש כסדרן

45 ראה עליו לעיל במבוא.

46 בראשית דרכה של קהילת המגורשים בשאלוניקי עלתה השאלה ההלכתית, אם עליהם לקבל את מנהגי המקום שאליו הגיעו, או לשמר את מנהגי ספרד מולדתם. דעתו של רבינו נטתה תחילה שעליהם לקבל את מנהגי המקום שהגיעו לשם, אך אחר כך קיבל את דעתם של רעיו, שכיון שהגולים לא היו יחידים אלא קהילה שלמה, הרי הם נחשבים כנמצאים עדיין בערים הראשונה, ומנהגיהם כמנהגיה. עיין בזה בשו"ת מהרש"ם (ס' מ וס' מב).

47 מכאן בכ"ז בניהו דף 74.

48 היה ראש ישיבה בספרד ומגדולי המגורשים. בעת הגירוש כבר היה זקן, ולא יצאו שנים רבות עד שנסתלק לחיי עד, ולכן לא יצא שמו ולא השאיר תשובות וחיבורים. ראה עליו במאמרו של ר"מ בניהו, דרושיו שלרבי יוסף בן מאיר גארסון, מיכאל ז' (תשמ"ב), עמ' קיח והלאה.

49 בכ"ז: יצ"ו. דון יהודה בנבנשת היה ת"ח מופלג וגם עשיר ותומך תורה, ורבינו מפליג בשבחו בהקדמתו לספר עין יעקב. בנו של דון אברהם בנבנשת שהיה שר האוצר היהודי האחרון בממשלת ספרד. נפטר בשנת ה'רע"ה לערך, זמן לא רב לפני רבינו, ולכן נכונה יותר גירסת כ"ג יצ"ו. מדברי רבינו כאן נראה שרבי שמואל פראנקו ודון יהודה בנבנשת היו מהמקדימים לגלות מספרד עוד קודם שהגיעו אליה הגולים שעברו דרך פורטוגל.

50 מהר"ש פראנקו.

51 וכמעט [בכ"ז]: וכמה.

ושלא כסדרן ומעם החילוק ביניהם. הד' מאין ימצא שורש על מה סמכו המכשירין אונה הסרוכה לחזה או לשומן הלב ודומיו, כיון שכתב בעל הספר⁵² דין פסוק לכל מקום שתסרך הריאה בין לגרגרת או ולחזה וכו' אסורה. ויש לזה טעם החולקים בין הסרכות. הה' לבר שורש הטעם אשר הביא לפוסקים לחלוק באומה הסמוכה לדופן. הו' בדין דבק אם בכל הריאה אם במקצה. הו' בהיתר הסתירה הנראה לכאורה בדברי הרא"ש ז"ל מדידיה אדידיה, במה שכתב על אונה סרוכה לעצם ולבשר (פ"ג סי' כג) ורואה אני דברי האוסרים דכיון דגרמא לחודיה לא חשיב סתימה וכו'. ובסוף הסימן הסכים לסברת בעל העיטור כשנסרכו אונא ואומא ביחד וכו'.

עתה אסדר תשובות כל הו' הערות הנה אחת לאחת למצוא חשבון.

תשובה לא'

דין זה בפרק הכל שוחטים (חולין יא.), דגרסינן התם מנא הא מילתא דאמור רבנן זיל בתר רובא, והאריכו בזה בגמ', ולמסקנא אתא מפרה אדומה דאמר רחמנא (במדבר יט, ג) 'ושחט ושרף', מה שחיטתה כשהיא שלימה אף שריפתה כשהיא שלימה, וליחוש דילמא טרפה היא ופסולה משום דקרייה רחמנא חטאת, וכי היכי דקרבן טרפה פסול הכי נמי פרה טרפה אסורה, אלא משום דסמכינן ארובא. והקשו על זה בגמ' (שם ע"ב) ודילמא היכא דלא אפשר לא אפשר, אבל לעולם אי אפשר לבדוק בדקין ולא סמכינן ארובא, ובמסקנא כתב רש"י ז"ל (יב. ד"ה פסח) אלא ודאי הלכה למשה מסיני הוא דסמכינן ארובא אפילו היכא דאפשר, א"נ 'אחרי רבים להטות' (שמות כג, ב) משמע בין רובא דאיתיה קמן בין רובא דליתיה קמן, דמאי שנא האי מהאי, ואהא מילתא סמכינן ולא בדקין כל⁵³ י"ח טריפות, אלא נקובת הריאה משום דשכיחא. והיכא דמיתרמי דמסתפקא ריאה בלא בדיקה⁵⁴ מתאכלא דסמכינן אהא ואהא דאמר רב הונא נשחטה בחזקת היתר עומדת ואין מפרסמין הדבר, עכ"ל רש"י ז"ל. וכן העתיק הרא"ש ז"ל.

והר"ן ז"ל (על הרי"ף ג.) הביא זאת השמועה וכתב ז"ל, ושמענין משמעתיך דאפילו בבדיקת סירכות הריאה אוליין בתר רובא, דהא בפרה אדומה לא מצינו למבדק ומעמידין אותה בחזקת כשרה, הלכך בא זאב ונטל את הריאה ולא נבדקה או ששכח טבח והוציאה כשרה, מיהו היכא דאיתא לריאה קמן ואפשר למבדקה אסור לאכול מן הבהמה עד שתבדק הריאה, וראיה לדבר מדאמרינן בפרק אין צדין (ביצה כה:) נטיעה מקטע רגליהון דרשיעיא⁵⁵ ובעלי נדות, כלומר שנטיעה זו הכל ממתני' אותה ג' שנים והני אינם ממתני' לאכול הבהמה עד שתבדק הריאה, אלא צריכין הם להמתין, ועוד הביא הרמב"ן ז"ל ראיה וכו', ובדיקה זו מדבריהם ולא מדאורייתא דהא אמרינן בפרק אין צדין (שם כה.) דלא היתירו מסוכנת לשחטה אלא א"כ יש שהות לאכול כזית מבית טביחתה, אלמא משמע דאפילו בלא בדיקה וכו'⁵⁶, וה"מ בסרכות שבריאה שהם מצויות אבל בשאר טרפות אפילו לכתחילה אין צריך לבדוק, עכ"ל הר"ן ז"ל.

52 הטור.

53 כל' בכ"ג: רק, וט"ס.

54 ברש"י לפנינו: והיכא דאיתרמי דאיפרשה ריאה ולא בדק.

55 לפנינו בגמרא בביצה ובר"ן חולין: דקציא. ואולי שינה רבינו הלשון כיון שקונטרס זה נועד להיות למראה עיני הקצבים.

56 לפנינו בר"ן בנוסח אחר, ואינו משנה המשמעות.

ומ"ש⁵⁷ ולא התירו בשאינה לפנינו אלא בגדי וטלה, הוא כדי להחמיר חומרא יתירה, ולא ראיתי מי שכתב כן רק⁵⁸ בספר אדם.⁵⁹

והרמב"ם (שחיטה פי"א הי"ג-י"ד) כתב שאם הוציאוה בלא בדיקה, שנזכרין אותה, בין שהוציאה הגוי בין שהוציאה הישראלי, אם ישנה בעין, ואע"פ שאין אנו יודעים אם היא צמחים או לא היא, כן פשט המנהג. אבל אם בא כלב או גוי ונטל את הריאה והלך לו הרי זו מותרת שאין מחזיקין איסור, וכשם שאין חוששין לקרום של מוח ולחוט השדרה וכיוצא בהן כך לא נחוש לריאה שאברהם, ואין בזה מנהג שדבר שאינו מצוי אין בו מנהג. ולא הבדיל הרמב"ם ז"ל בין גדי וטלה לשאר בהמות גסות.

ושמעתי אומרים שהיו נוהגים בארצם שלא היו בודקים את החיה, ועל פי מנהגם זה היו אומרים דדוקא בבהמה שנינו י"ח טריפות כמו ששנינו (חולין פ"ג מ"א) אלו טרפות⁶⁰ וכו'. והשבתי להם כי זה שיבוש גדול⁶¹, כי לענין הטרפות בהמה וחיה שוים הם, וגדולה מזה בחידושי הרמב"ם ז"ל בפרק בהמה המקשה כי עיקר הטרפיות הוא כתוב בפסוק של חיה ומפני שבהמה בכלל חיה נלמוד לבהמה ג"כ, וז"ל על הברייתא א"ר יוחנן נמתי לו לבן עזאי וכו' והיא סמוך למשנת בהמה שמת עוברת בתוך מעיה, בהמה טהורה בכלל חיה (עא. ד"ה לא גרסינן), לא גרסינן [בהמה טהורה] בכלל חיה [טהורה ל]טרפה, שלא מצינו טרפה מפורשת בחיה יותר מבהמה, ואף על פי שכתוב 'זאת החיה אשר תאכלו' ודרשינן חיה תאכל ושאנה חיה וכו' והיינו טרפה [כיון] שאתה דורשה כן אין חיה אלא לשון חיות וקימה⁶² ולא לשון חית השדה, ועוד שכמה קראי כתיבי סתם טרפה ובהמה במשמע, ויש אומרים דמ"מ קרא ממשמיה לא נפיק וחיה כתיב, ומונה והולך הוא למקומות שזו במשמע, ואף על פי שלא הוצרכה ללמוד ממנה, ונכון הוא לקיים גירסת הספרים, עכ"ל הרמב"ם ז"ל. ומכאן תשובה אמיתית כנגד המנהג המוטעה שזכרתי. ומה שאפשר לדחוק ולמצא בעד אותו מנהג הוא, כי לקלות החיות במרוצתם אין לחוש שמא יש בהם סירכא, וראוי לדונם אחר הרוב כמו בשאר הטרפיות, ועם כל זה אין בו טעם ולא ריח.

תשובה לשני

שורש דין זה בפרק המיוחד לטרפיות שהוא פרק אלו טריפות, ושם האריכו המפרשים בפירוש מאמר רבא הני תרתי אוני דסמיכי להדדי לית להו בדיקווא (מו:), רש"י ז"ל לית לית

57 הטור בשם ספר התרומה (סי' יט).

58 רק] כ"ה בכ"ג וכן העתיק בכנסת הגדולה. בכ"ב ליתא.

59 בכנסת הגדולה (הגה"ט אות יב) הביא דברי רבינו אלו, והאריך לתמוה עליהם וליישבם, ע"ש.

60 בבהמה.

61 דברי רבינו בענין זה הובאו בבית יוסף (ד"ה כתב מהר"י נ' חביב): כתב מהר"י נ' חביב ז"ל שמעתי אומרים כי בארצם לא היו בודקים חיה דדוקא בבהמה שנינו אלו י"ח טרפות והשבתי להם כי זה שיבוש דלענין טרפות בהמה וחיה שוים הן וגדולה מזו בהרמב"ם פרק בהמה המקשה (עא. ד"ה ל"ג בהמה) גמרא (ע:): בהמה שמת עוברת בתוך מעיה על הא דתניא אמר רבי יונתן נמתי לו לבן עזאי וכו' כי עיקר הטרפות מוזכר בכתוב על חיה ומפני שבהמה בכלל חיה נלמוד גם כן לבהמה עד כאן. וכן כתב בנו של רבינו בשו"ת מהרל"ב (סי' עב), ושם נתברר שהטעם בדבר הם מקצת זקני המערב שנוהגים בארצם שאינם בודקין ריאה של חיה, ע"ש שהאריך. גם בכנסת הגדולה (הגב"י אות כד) הביא דברי רבינו ונו"ג בדבריו.

62 וקימה] נשמט בכ"ב.

להו בדיקותא, שסירכא זו מחמת נקב היא באה, שמתוך שהריאה שואבת כל מיני משקין המשקה נעשה עב בתוכה ויוצא מעט מעט דרך הנקב נקפא ונעשה קרום, כך מצאתי בתשובת הגאונים, ואף על פי שהוא סותם הנקב ואינו מוציא רוח הא אמן קרום שעלה מחמת מכה בריאה אינו קרום שסופו ליסתר, ע"כ. ואחרים כתבו שמעם איסור הסירכות מפני שהן עתידות ליפרד ולינקב, וכל שעתיד לינקב כנקוב דמי.

ויראה לכאורה חילוק גדול בין שני אלה הטעמים לענין הסירכא התלויה, שאינה נאחזת בשני מקומות, שעולה כמו ריר גדול או קטון במקום מיוחד מהריאה ואינו מסתבך במקום השני. כפי טעם רש"י ראוי לאסור, כיון שאין סירכא בלא נקב וקרום שעלה מחמת מכה אינו קרום, וא"כ זה יורה על נקב, ומה לי אם נסרך בשני ראשים או לא. ומפני הטעם השני מפני שהן עתידות להתפרק, היינו דווקא כשנאחזת בשני ראשין אז תתפרק זו מזו ותנקב, אבל כשאינה נאחזת בשני ראשין לא תתפרק לעולם ואין כאן נקב.⁶³

וכבר היתה הסכמת כל הפוסקים להתיר סירכא תלויה, לפי⁶⁴ שהסירכא שבא מחמת נקב היא נסרכת למקום הסמוך לה, לפי שדרך הנקב יוצא המשקה ונעשה חוט עב וחזק ונסרך אל המקום אשר יפגע בו, אבל סירכא תלויה אינה אלא התפשטות לחות הריאה ולא בא ממקום הנקב. וכיוצא בזה נמצא בתשובת הגאונים, פעם אחת נכנסו רב מר צמח⁶⁵ גאון ומר אבימי⁶⁶ וכמה גאונים ותלמידיהם אצל מר יעקב גאון ואמרו לו שמענו עליך שאתה מתיר הסרוך לשומן הלב לפרק ולנפח וכשר. אמר להם ח"ו לא כך אני מתיר, אלא פעמים שמתוך רוב שומן הלב ושומן הבהמה נסרך לאונות ולאומות ולעינוניתא דוורדא, והתירתי לאחוז בקנה ולנענע את הריאה שנים או שלשה פעמים יפה, אם ננתק הסירכא מאיליה אני מכשירה. אבל לפרק ביד לא התירתי. והסכימו כל הישיבה והורו כן. וכן נוהגין באשכנזי דכל סירכא שהיא נתקת כשהמבט מכנים ידו בנחת לבדוק את הריאה אמרינן דלאו סירכא היא אלא ריר בעלמא וכו' ככתוב בספר יורה דעה, כן כתבו בפסקי הרא"ש ז"ל.

תשובה לשלישי

כתב רש"י ז"ל בפירוש מאמר רבא שזכרתי למעלה (מו:). שלא כסדרן, כגון שתים החיצונות נדבקו לסירכא שמעל לאמצעית או מתחתיה כסדרן.⁶⁷ היינו רבתייהו, וזו מגינה על זו והדרא בריא שמתוך ששוכבות זו על זו אינן מתפרקות והקרום הולך וחזק, אבל כשהן שלא כסדרן זו הולכת לכאן וזו הולכת לכאן והקרום מתפרק ונסתר, וכן הלכה דליכא מאן דפליג עליה, עכ"ל רש"י ז"ל.

63 כ"כ ראשונים רבים, רמב"ן ורשב"א (חולין מו:), ור"ן (יא). מדפי הרי"ף ד"ה הני תרתין. אבל הרא"ש (פ"ג סי' יד) כתב שאפילו לפי טעמו של רש"י יש להתיר סירכא תלויה, כיון שכשכבאה מחמת נקב היא נסרכת למקום אחר, וכשהיא תלויה אינה אלא התפשטות הליחה, כדלהלן.

64 מכאן העתקת לשון הרא"ש (שם).

65 ברא"ש לפנינו: צדוק, וכן הוא במקורו בראב"ן (סי' רמג), ובמקורו שבתשובת רב צמח (גאוניקה ח"ב עמ' 30-31). ונמצא רב צדוק גאון בזמנו של מר יעקב גאון בשו"ת חמדה גנוזה (סי' סח), שם דנו לענין חומרא דר"ז בשבעה נקיים ביולדת.

66 בתשובה הג"ל (גאוניקה): איכומי.

67 ברש"י לפנינו ליתא 'כסדרן'.

וז"ל הר"ן על דברי רש"י (על הרי"ף יא.), ואם בדוקא כתב הרב ז"ל לא משכחת תרתי אוני שלא כסדרן אלא בימינא דאיכא תלתא אוני אבל בשמאלא דליכא אלא תרתי אוני בכל ענין כשרה, אבל הרב הנשיא אלברצלוני כתב דאפילו בתרתי דסמיכי להדדי משכחת לה שלא כסדרן, כגון שהסירכא מגב לגב [או מחתוך לגב], וכסדרן מיקרי כגון שאין הסירכא אלא במקום חבור שתי האונות, דהיינו מחתוך לחתוך, וכן כתבו הגאונים ז"ל. ואחרים מוסיפין עוד לומר דלא מיקרי כסדרן אלא בסירכא ישרה, אבל אם הולכת באלכסון מראשה של אונא זו לסופה של אחרת, אפילו מחתוך לחתוך בסמוכה לה מרפה, דכל שהיא כן סופה להתפרק. וזו חומרא [יתירא] והמנהג בזה להתיר. אבל מגב לגב וכן מחתוך לגב ומשיפולי דאוני לשיפולי וכן מחתוך לשיפולי [ראוי] לאסור.⁶⁸

וטעם האיסור בכל אחד מאלו יודע לנו בידיעת טעם ההפך⁶⁹ שהוא ההיתר בכסדרן, דאמר רבא כסדרן היינו רביתיהו, פירוש שכיון ששוכבות זו על גב זו חברתה מגינה עליה ולא מתפרקא, ולא מחמת הקרום בלבד הוא דכשרה, דא"כ הרי הוא קרום שעלה מחמת מכה בריאה דאינו קרום, אלא משום דדמי לריאה שנקבה ודופן סותמתה דכשרה, והכא נמי האונא סותמתה. ימשך מטעם זה לאסור בהכרח מגב לגב ומחתוך לגב, כיון שאין שוכב הדבר הסרוך זה על זה שנאמר כי הסירכא סותמה.

הנה התחלתי לכתוב תורף לשון הר"ן ואח"כ הארכתי בביאור כוונתו ממה שלמדתי מדבריו. וכוונתי בזה להוציא מלב שום מעיין כי לא יחשוב להקל בסרכת אונא לאונא הסמוכה ואפילו מגב לגב ומחתוך לגב.

וכבר בא לפני מי שחשב כן, ואמרתי לו למה לא נתלה עצמינו באילן גדול, הלא הוא רש"י ז"ל שפירש שלא כסדרן כגון שתי חיצונות, ויראה מדבריו שאין איסור כלל בסרכת שתי אונות הסמוכות, והלא בענינים אחרים המסופקים במטרפות הריאה אנו נוהגים כדברי המיקל להכרח צרת הזמן⁷⁰, ולמה לא נסמוך בזו על רבינו המובהק רש"י ז"ל.

וממה שכתבתי יש תשובה לדבריו, כשנאמר כי אחרי הדקדוק האמיתי במה שכתב רש"י בטעם איסור הסירכא שאמר אין סירכא בלא נקב, וג"כ אמר בטעם ההיתר בכסדרן שמתוך שהן ששוכבות זו על זו וכו', ראוי ומחויב אצלינו להוליד משתי ההקדמות האלה תולדה אחת⁷¹, והיא כי כאשר אין שתי קצוות הסירכא שוכבים זה על זה יש שם נקב ואין מי שיסמכנו כמו סירכא מגב לגב שהיא אסורה. ויתחייב מזה לפרש דברי רש"י בפירוש שלא כסדרן כגון שתי החיצונות, דלאו דווקא חיצונות, אלא אפילו בשתי אונות סמוכות אפשר להמצא סירכא אוסרת, והיא מגב לגב, אבל דבר בהווה ולרווחא דמילתא, כי בודאי סירכת שתי החיצונות לעולם היא שלא כסדרן, אבל שתי אונות הסמוכות פעמים רבות שוכבות זו

68 עד כאן העתקת דברי הר"ן.

69 לפי דרך ההגיון שבעיון הספרדי, שידיעת טעם הדבר אפשרית על ידי ידיעת ההיפך, שידיעת ההפכים אחת היא.

70 כמו שיבאר להלן, מהכרח דוחק הממון בספרד, וראה בזה לעיל במבוא. ושם הובאו דברי הבית יוסף שגם בשאלוניקי היה דוחק זה, וכדברי רבינו כאן.

71 הניסוח בדרך העיון הספרדי המבוסס על חכמת ההגיון, בהיקשים המולידים תולדות מתוך הקדמות.

על זו, ואפשר שימצא ג"כ שאינם שוככות זו על זו כמו מגב לגב ודומ', והדין לאסור בהם כמו בסרכת שתי החיצונות.

בהתחלת לשון הר"ן שכתבתי, זה פשוט כיון שהתחיל ואמר אחר שכתב לשון רש"י, ואם בדוקא כתב הרב ז"ל לא משכחת תרי אוני וכו', הורה בזה שראוי לספק בכוונת רש"י ולומר דלאו דוקא. אמנם סיום דבריו תחלה וסוף, ודי במה שביארתי בזה כדי שלא ילאה התלמיד אם אאריך לכתוב כל לשון הר"ן מתחילה ועד סוף.

ואם היות כי דברי אלה אינם מסכימים לדברי בעל הספר⁷², כי בבואו להעתיק כוונת פירש"י גזר אומר שכפי פ' רש"י ז"ל לא מקרי שלא כסדרן אלא כשנסרכו שתי החיצונות, לא מפני זה אחשוך פי לחוות דעי במה שיכולתי להבין מדקדוק לשון המפרשים, ונתאמת אצלי כי לא נמצא בדברי רש"י הלשון שולל אשר בעל הספר כתב בשמו משיח לפי תומו, ומי שידקדק לשון פסק הרא"ש על דרך אשר למדנו מרבותינו המובהקים ומדקדקים בלשון⁷³ ימצא סעד לדברי, אף כי מפשט לשונו יש מקום לדברי בעל הספר, יהיה מה שיהיה בדקדוק הלשון, הנני מעיד ומתרה לכל תלמיד בודק כי תמיד יש לו לנהוג כדברי האוסרים בשתי אונות הסרוכות מגב לגב וכיוצא בזה.⁷⁴

תשובה לד' ולה'

ראוי לקשר יחד תשובת אלה כפי איכות ענין הסירכות, כי הנה הנם מסתרכות אחת לאחת, אמנם הוצרכתי לסדר מהם שתי שאלות ללכת בדרך אשר הלך בעל הספר, כי הפרידס זו מזו בסדר דבריו.

ואען ואומר, סירכות הריאה הם נחלקות חלוק הראשון לשני מינים, המין הראשון סירכותיה ממנה ואלהיה, המין השני סירכותיה ממנה ואל מקום זולתי חוץ ממנה. וכל א' מב' המינים הללו הוא נחלק לשני פרטים אחרים. המין האחד הוא נחלק לכסדרן ולשלא כסדרן. וראוי שזכור מי הן הסרכות שהדין פסוק בהם לדעת כל הפוסקים אם להיתר אם לאסור, ומי הם הסירכות אשר נחלקו בהם הפוסקים כי הללו אוסרים והללו מתירין.

הנה השני פרטים אשר בהם נחלק המין הראשון שזכרתי, כמעט אין בו מחלוקת בין רש"י ז"ל למפרשים אחרים, הלא כתבתי לך אמיתת כוונת רש"י ועשיתי שלום באותו מחלוקת במה שאמרתי כי לדברי הכל ראוי לאסור סרכת שתי אונות מגב לגב או מחיתוך לגב או משיפולי לשיפולי כמו שכתב בעל הספר, דלא מיקרי כסדרן אלא מחיתוך של זו לחיתוך של זו. ואע"פ שלפי דעת האומר באיסור הסירכות שהוא מפני שעשויה להתפרק יש מקום להקל בקצת מאלה, כבר נחה שקטה הסכמת רוב הפוסקים רובא דמנכר וגם פשט המנהג דלא מקרי כסדרן אלא מחתוך לחתוך, האמת שפשט לשון הרמב"ם יראה כי לא אסר רק מסרכא ראשונה לשלישית⁷⁵, עכ"ז לא נהגו כן⁷⁶ בשום מקום.

72 הוא הטור, בס"י לט.

73 מכאן שמכלל העיון הספרדי גם לדקדק בלשון הרא"ש.

74 ראה בכנסת הגדולה (הגב"י אות נו) שהביא פסק רבינו כאן בקצרה, והאריך לדון בזה.

75 ראה מה שדנו בזה מהרלנ"ח (סי' ו) וכנסת הגדולה (הגב"י אות נו).

76 תיבת כ' תלויה בין השיטין, ולא הועתקה בכ"י גינצבורג.

וגם יש ענין אחד פרטי אשר יש בו מחלוקת קצת, והיא סרכת האומא לאונא שאצלה שמחתוך לחתוך. ורש"י ז"ל (מו: ד"ה היינו) כתב שיש מי שהורה לאיסור ויש מי שהורה להתר, אבל הוא ז"ל כתב בשם רבותיו ז"ל דכשרה ונתן טעם דבריו. ור"ת מן האוסרים.⁷⁷ וכתב הר"ן ז"ל ואעפ"כ יש לדון בדברי רש"י ז"ל, וכן כתב הרא"ש (סי' יד) ככתוב, וכן פשט המנהג.

וראו שתדע כי אין מקום לזכור בדיקה בנפיחה בשום א' משני פרטי המין הזה, כי כפי רוב הפוסקים וגם כפי המנהג אין מקום אל הבדיקה רק הדין פשוט, כסדרן כשרה ואינה צריכה בדיקה. וראיתי בודק או בודקים טועים בזה, כפי מה ששמעתי מהם כי בסירכות שיפולי לשיפולי בודקים אותה, אם תעלה בנפיחה מכשירין אותה, וזה טעות גמור מטעם דאיתמר בגמ' אי אינקיב האי טריפה ואי אינקיב האי טריפה, וראוי לגעור במי שעושה כן⁷⁸, כי בודאי בודה מלכו זה ההיתר ואינם יודעים לעשות רע.⁷⁹

עוד ראוי לבאר במין הזה הראשון, כי סרכת הוורדא היוצאת מן הוורדא לאיזה מקום בריאה, אפילו באונא היותר קרובה אליה, בודאי היא שלא כסדרן והיא אסורה בלא ספק, וכ"כ רש"י ואין חולק עליו בזה, ונתן טעם לדבריו דכולהו לגבי דידה כשלא כסדרן נינהו. ואפילו לדעת המכשירין סרכת הוורדא למקום זולתי חוץ מן הריאה אם עולה בנפיחה, כמו שיתבאר, כלם מודים שלא תועיל בדיקה בסרכת הוורדא אל שום מקום בריאה אפילו לאונא היותר קרובה אליה.

המין השני אשר הוא הסירכות בריאה אל מקום זולתי חוץ ממנה, נחלק ג"כ לשני פרטים. המין האחד סרכת האונות אל מקום צר שהוא הנקרא דופן וגם מצר חוזה. הפרט השני סרכת אונות או אומות אל מקום רחב, וכוונתי באומרי רחב לכלול בלשון כמה מקומות, אונא או וורדא שנסרכה לשומן הלב או לטרפש, ובוה נכלל כים הוורדא שהוא ג"כ חלק טרפש, או שנסרכה שום אחת מהנה לחוזה שהוא מן החוטם שמנקרים ולחיוץ, וכן לגרגרת במקום שאין הנקב פוסל בו, וכן אונא או אומא שנסרכו לדופן שכנגד האומא, שכל אלו נקראים מקום רחב בערך הריאה ואינן מקום רביצתה. ואחרי שחלקתי כל סרכת הריאה נכללת במין הב' הזה למשפחותם, ועלי לבאר מה יהיה משפט כל אחת מהנה.

הפרט הא' כמעט אין בו שום מחלוקת, אשר כלל הדין בו שכל אומא שנסרכה לדופן שכנגדה וה"ה השלם כנגד האונות וכנגד השלם שכנגדן הוא מקום רביצתם, אין מקום לאסור, כי אפשר לומר שלא באה הסירכא מחמת נקב אלא מחמת דוחק הרביצה, זה כתב הראב"ד (שחיטה פ"ה ה"ד). וגם לדעת רש"י האומר אין סירכה בלא נקב, ראוי להכשיר הסרכות הללו, מפני שהדופן סותמתה ומגין על הנקב, והיא הגנה וסתימה הגונה ומשובחת יותר מקרום העולה מחמת מכה, שאינה סתימה, אמנם סתימת הדופן הצר כנגדה היא

77 ספר הישר (חידושים סי' תמח), הובא בתוס' (ד"ה היינו).

78 בכנסת הגדולה (הגב"י אות כו) הביא שבספר משפטי שמואל סימן י"ו כתב, וי"א דהא דמטריי שלא כסדרן הוא בלא בדיקה, ע"כ. וכתב בכנה"ג, ואני לא ראיתי סברא זו בשום פוסק, גם אי אפשר לומר כן כפי סוגית הגמרא מאתקפתא דרב אשי, וכמ"ש משפטי שמואל עצמו. וכן ראיתי למהר"י בן חביב ז"ל בביאורו מכ"י, מתרעם בזה על בודקים שטעו בזה, והקשה להם מסוגית הגמרא, עכ"ד. והכוונה לדברי רבינו כאן.

79 ע"פ קהלת (ד, יז).

סתימה חזקה מהודקת וגדול כחה אפילו אם נקבה ודאי, ר"ל שראינו בעינינו נקב באונא ודופן סותמתה כשרה, שהרי יש על הנקב תחבושת חזק שיגין על הנקב והדרא בריא.⁸⁰

ואם תעמוד על מה שכתוב לקמן בהתר ספק הו' בהערה ראשונה תמצא כי לענין זה יש חילוק גדול בין נקבה ודופן סותמת לנסרכה בלבד, כי בנקבה ר"ל שנראה נקב בעין צריך שתהיה הסירכא אחוזה ומסובכת לבשר, ואם נסרכה לעצם ולבשר יש מתירין ויש אוסרים, והרמב"ם מן המתירים והרא"ש מן האוסרים, אמנם בנסרכה לבד כפי דעתו כשרה אפילו לדעת הרא"ש, כיון שאין הנקב בעין, ובתנאי שתהיה רוב הסירכא כנגד הבשר ומיעוטה כנגד העצם⁸¹, וזה אקיים בהכרח עצמי להלן בס"ד.

ואם נסרכה לעצם לבד רבו האוסרים, אבל הראב"ד ז"ל מתיר כיון שאין הנקב נראה לעין, ורבינו גרשום התיר בבדיקה בכתוב בספר.

ויתחייב מטעם ההתר הכולל אשר בזה הפרט, שאם סירכא יוצאת מן האונא ואינה נאחזת בדופן שכנגדה אלא עולה היא למעלה ונסרכת בדופן שכנגד האומא, וה"ה בסירכא היוצאת מפנימי האומות או מבין חתוך שבין אונא לאונא ונסרכת אפילו לדופן האונא שהיא מצד החוזה, שראוי לאסור בכל אחת משתי אלה, כי אין מקום לומר דדופן סותם רק בסירכא היוצאת מגב האונות ונסרכת בדופן שכנגדה, ולא באופן אחר, זה כדעת הרא"ש (סי' כג) והרשב"א. אבל בעל העיטור (הלכות שחיטה מב.) הכשיר בסירכת האונא לדופן שכנגד האומא בכתוב בספר (טור סי' לט).

ובכל הדינים שזכרתי בפרט הא' הזה אין מחלוקת בין הפוסקים, זולתי בדיון זה שזכרתי באחרונה שהוא סירכת אונא לדופן האומא. גם בדיון סירכא לעצם ולבשר. ובאחרים מלבד אלה היא כשרה לדברי הכל, ואינה צריכה שום בדיקה כמו שזכרתי.

הפרט השני מהמין השני שהוא בריאה הסמוכה אל מקום זולתה במקום רחב. כאן יש מחלוקת בין הפוסקים ז"ל, ושורש מחלוקתם תלוי בפירוש שמעתתא דאיתמר בגמרא (מח.), אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן ריאה הסמוכה לדופן אין חוששין לה העלתה צמחים חוששין לה, מר יהודה בריה⁸² דאבימי אמר אחד זה ואחד זה חוששין לה. אמר רבין היכי עבדינן, מיתנינן סכינא חריפא⁸³ דחליש פומיה ומפרקינן לה, אי איכא מכה⁸⁴ בדופן תלינן בדופן וכשרה, ואי ליכא מכה בדופן מחמת ריאה וטרפה. רב נחמיה בריה דרב יוסף בדיק לה בפשרי. אמר ליה מר זוטרא לרבינא הא דרב נחמיה בריה דרב יוסף אנן אדרבא מתנינן לה, דאמר הני תרתי אונאי דריאה דסריכין להדדי לית להו בדיקה לאכשורי, רב נחמיה בריה דרב יוסף בדיק לה בפשרי. בשלמא הכא אי איכא ריעותא בדופן⁸⁵ תלינן בדופן וכשרה, אבל התם אי האי אינקיב טרפה ואי האי אינקיב טרפה, עכ"ל הגמרא.

80 דברי רבינו כאן הובאו בבית יוסף (ד"ה ומ"ש בשם הרא"ש).

81 דברי רבינו כאן הועתקו ע"י מהר"י בן לב בשו"ת ח"ג סי' פז, ותמה על דבריו מדברי הרא"ש, עד שכתב: ואני סבור שהרב המובהק הנזכר כשכתב זה הקונטרס לא נמצאו בידו פסקי הרא"ש ז"ל.

82 בריה] לפנינו בגמרא בדפוס וכל כה"י: משמיה.

83 חריפא] ליתא בגמרא בדפוס וכל כה"י.

84 מכה] כ"ה בגמרא לנוסח כ"י הספריה הבריטית 5558. לנוסח הדפוסים ושאר כה"י: ריעותא.

85 אי איכא ריעותא בדופן] כ"ה בכ"י וטיקן 121 ו-122. בשאר כה"י ודפוסים ליתא.

ובפירוש השמועה הזאת יש חילוק גדול בין המפרשים כמו שאבאר, וגם יש חילוף גדול בגירסאות. כי הרי"ף ז"ל גורס היכי עבדינן מייתנין סכינא וכו' עד ואי ליכא מכה בדופן מחמת ריאה היא ואע"ג דלא מפקא זיקא מרפה. ולפי זאת הגירסא בא רב נחמיה לחלוק על מ"ש רבא כשאין מכה בדופן אע"ג דלא מפקא זיקא, ורב נחמיה בדיק לה בבדיקה אע"ג שאין בה מכה. ולא הביא הרי"ף ז"ל דברי רב נחמיה, הורה בזה דלית הלכתא כרב נחמיה אלא כרבא שהוא מחמיר בשל תורה והוא מאריה דתלמודא יותר מרב נחמיה. ומוזה למד בעל הספר מה שכתב בשם רי"ף שאם אין מכה בדופן אסורה ואפילו בדיקה לא מהניא.

אמנם מ"ש ראשונה כי לדעת הרי"ף צריך בדיקה כשיש מכה בדופן וכו' אינו מוכרח בלשון הרי"ף, כי הרי"ף ז"ל לא כתב כן בפירוש כוונת הרי"ף רק כתב כן בשם קצת הגאונים, לא אאריך בזה כי רבים אשר אתנו מהמכשירים כשיש מכה בדופן ואינם מצריכים בדיקה, ודי לנו בשלא נכשיר בשום ענין עד שנראה מכה בדופן.

ורש"י ז"ל פירש בדיק לה בפשרי, לאחר שנפרקה ומצאו מכה בדופן מנפח לה אי מבצבצא מיא מרפה שהרי ניקבה. הרי שהחמיר להצריך בדיקה כשיש מכה בדופן. וכתב הרשב"א ז"ל כי נראה מדברי רש"י ז"ל כרי"ף, ואע"ג דלא מפקא זיקא מרפה. וכל תלמיד מעיין יראה ההכרח בפירוש רש"י שממנו למד הרשב"א דלא גרים⁸⁶ ואע"פ דלא מפקא זיקא מרפה.

וזאת הגירסא ישרה בעיני הרשב"א ופירש שלא כפירוש רש"י. וזה כלל פירושו, רבא סובר היכא דאיכא מכה בדופן כשרה לגמרי ואפילו בדיקה לא צריך, ואי ליכא מכה מחמת ריאה היא, צריכה בדיקה ובבדיקה כשרה. והביאו לפרש כן, שראה בדברי רבא מייתנין סכינא דחליש פומיה כדי שלא תנשב כשמפרידין אותה מן הנקב, ואז לא תועיל הבדיקה. אם לא היה מכשיר בבדיקה כשאין מכה בדופן, א"כ למה אנו צריכין להביא סכינא וכו', כיון שאין לו לבודקה כלל, כי אם יש מכה אין צריך בדיקה כלל שהיא כשרה מיד, ואם אין מכה לא תועיל לה בדיקה. וכפי שיטת זה הפירוש בא רב נחמיה לחלוק על דברי רבא שהכשיר כשיש מכה בלי בדיקה, והוא בדיק לה בפושרין, ר"ל שאפי' שיש מכה היה מצריך בדיקה. ופסק הלכה כרב נחמיה דבשל תורה הלך אחר המחמיר. זה תורף פירוש הרשב"א בכלל.

ולענין הדין למדנו מפירוש זה קולא מצד וחומרא מצד, קולא כשאין מכה בדופן, מכשיר בבדיקה ואם עולה בנפיחה, וכשיש מכה מצריך בדיקה. וכל כוונתו כי תמיד צריכה בדיקה, והיא כשרה אם תעלה בנפיחה. זה הפירוש כלל בחידושיו במסכת חולין.

אמנם בספר תורת הבית (הקצר בית ב ש"ג לד:) הביא זה הפירוש בתחלת דבריו, ואחר כך החמיר בשם הגאון ז"ל, וז"ל, נסרכה האומה לדופן בסירכא, מביאין סכין שפיה חדה⁸⁷, ומפרידין אותה מן הדופן. ואם יש מכה בדופן אע"פ שיש צמחים תולין סירכא זו בדופן וכשירה. ויש מי שאומר שכשירה לגמרי ואפילו שלא בבדיקה, וכן הורו המורים. ואם אין מכה תולין בריאה וטריפה עד שתבדק. ויש מן הגאונים שהחמירו ואמרו אם אין מכה בדופן מרפה ואין לה בדיקה, אפילו לא עלתה צמחים. ואם יש מכה בדופן כשרה וצריכה בדיקה, וכן נוהגין

86 דלא גרים] נשמט בכ"ב.

87 חדה] כ"ה בכ"ב. בכ"ג וברשב"א לפנינו: יפה.

ברוב המקומות, וכן ראוי להורות, ע"כ. הרי גילה דעתו כל הפירוש שכתבתי בשמו, ואמר ואם אין מכה תולים בריאה וטרפה עד שתבדק, כלומר ולאחר הבדיקה כשרה בודאי, אבל בסוף דבריו נוטה להחמיר כקצת הגאונים וכסברא ראשונה, כתב וכן הורו רוב המורים. ועכ"ז נשאר בדבריו פתח פתוח למי שיורה להכשיר בבדיקה אפי' כשאין מכה. וכמה שכתבתי מגירסת הרי"ף ז"ל ופי' וגם מפי' רש"י וגרסתו יש די להורות על שורש סברתם הכתובה בספר ומאין יש להם סעד ומקום להחמיר.

אמנם לא ראיתי לבאר שרש החומרא הכתובה⁸⁸ בשם ר"י בעל התוס', והיא שאם יש ריעותא בשניהם לא מהניא בדיקה, על אשר ראיתי כי רבו כמו רבו בפוסקים ומפרשים שאינם נותנים לב לצמחים בריאה, אבל עיקר השגחתנו בדין זה להורות על מכה אם ישנה בדופן וגם על בדיקת הריאה למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה, ר"ל לדעת המחמיר להצריך בדיקה אפילו כשיש מכה בדופן, ולדעת המקל להכשיר בבדיקה אם תעלה בנפיחה כשאין מכה בדופן, ושלא נחוש כלל אם יש צמחים בריאה אם לא.

והר"ן (יב. מדפי הרי"ף) ביאר זה על השלימות וז"ל, ודאמרינן אי איכא ריעותא בדופן תלינן בדופן וכשרה אפילו העלתה צמחים בריאה, ואפילו אבימי מודה בהכי, ולישנא דגמרא הכי דייק, דודאי כי אמר' היכי עבדינן אכל מאי דאיתמר חוששין לה קאי. וא"ת בשלמא לרב נחמן דאמר ליכא מכה לא בריאה ולא בדופן תלינן בדופן וכשרה, בדין הוא דלימא הכי אי איכא מכה בדופן אף על גב דאיכא צמחים בריאה נמי תל' בדופן, דאמר' כי הדדי נינהו. אבל לאבימי דס"ל דכל היכא דליכא מכה בחד מינייהו חוששין לה, הכי נמי הוה לן למיחש כי איכא ריעותא בתרווייהו. איכא למימר לפי שהדבר מצוי דכשיש מכה בדופן אף היא מעלה צמחים, ואין הדופן מעלה צמחים מחמת מכה בריאה⁸⁹, הילכך הוה ליה כאלו יש מכה בדופן וליכא מכה בריאה, ומשום הכי מודה אבימי דכשרה.

עוד כתב הר"ן ז"ל, ולענין פסק הלכה בפלוגתא דרב נחמן ואבימי קי"ל דאמר חוששין לה, ובפלוגתא דרב נחמיה ורבא פסק ר"ת כרב נחמיה מדקא עבד בה רב מעשה, ועוד בשקלא וטרייא אמר' אתון אהא מתניתו לה אנן אהא מתנינן לה, ומדשקל' וטרי' לה בגמרא אהייא איתמר מכלל דהלכתא כוותיה, וכן השיב הרב⁹⁰ ז"ל לחכמי מרשיליא שאין לחוש בדבר דהלכתא כרב נחמיה בריה דרב יוסף, ולפי זה כל היכא דסמיכא ריאה למקום שאין הנקב פוסל בו, כגון שהיא סרוכה לגרגרת או לשמנונית ידיה או לטרפשא [דליכא או לטרפשא] דכבדא או לשמנונית הסמפון שקורין קורובינא⁹¹, בכל אלו מפרקין הריאה משם ונופחין אותה, ואי לא מבצבצא כשרה, שאני אומר מאחד האברים שנסמכה להם שאין הנקב פוסל בהם באה הסירכא וכשרה. אבל מדברי הרי"ף ז"ל נראה דלית הלכתא כרב נחמיה, שהשמיטה מן ההלכות. עכ"ל הר"ן ז"ל.

88 בטור, וז"ל, ולדעת רש"י ור"י לעולם אינה ניתרת אפי' בבדיקה אא"כ יש מכה בדופן ואין ריעותא בריאה, אבל אם שניהם שוין בין יש ריעותא בשניהם או שאין ריעותא בשניהם לא מהניא לה בדיקה.
89 איכא למימר ... [בריאה] בר"ן לפנינו: י"ל דכי איכא מכה בתרווייהו ליכא ריעותא לגבי ריאה כלל לפי שהדבר מצוי מפני רביתא שכשיש מכה בדופן אף היא מעלה צמחים ואין הדופן מעלה צמחים ומכה מחמת צמחים שבריאיה.

90 הרב [בר"ן לפנינו: הוא.

91 בר"ן לפנינו: קורובינא.

עוד הקדים לזה הפירוש שכתבתי בשם ר"ת זכרון פרש"י בדברי ר' נחמיה, דאמר דאיהכא דאיכא מכה בדופן קאי, והקשה עליו הר"ן ז"ל ואמר, ולא מחוור דאם כן הוה ליה למימר מצריך לה בדיקותא, ועוד דבגמרא מוכח דרב נחמיה לאקולי אתא, אלא רב נחמיה אליכא מכה בדופן קאי, דמעיקרא טרפינן לה לגמרי ולא מהניא לה בדיקה, דמדקאמר טרפה לגמרי משמע, ורב נחמיה בריה דרב יוסף מכשיר לה בבדיקה. כל זה מדברי הר"ן ז"ל.

ג"כ מצאתי בחדושי הרמב"ן ז"ל שלא נראו לו דברי רש"י בפירוש רב נחמיה, כך דבריו, שכך היא השיטה רבא מריף רב נחמיה בדיק לה ומכשיר כלישנא דמתני מר זוטרא, אבל אומר על פירוש ר"ת שנדחו דבריו מפני דברי הגאונים. הנה למדנו מזה כי מ"ש בעל הספר וי"א דמהניא לה בדיקה ומתירין כשיש מכה בדופן, זה נאמר על ר"ת והנמשכים אחריו.⁹²

עוד מצאתי כתוב⁹³ בשם הר"ז (יב. מדפי הרי"ף) כי הוא סובר להקל כפי דברי רב נחמיה כמו ר"ת, ועוד הוסיף בקיום דרך הקולא, ובגרסת הגמרא בדברי רבא חולק על גירסת הרי"ף וגרים הכי, אי איכא מכה בדופן מחמת דופן היא וכשרה, ואי ליכא מכה בדופן מחמת ריאה היא וטרפה. ואפשר לפרש טרפה ממש הויה או כשרה בבדיקה שבודקין אותה בפושרים. ועל פי פירושו וגירסתו כתב עליו בתורת הבית (הארוך בית ב ש"ג) דכל היכא דסריכא ריאה למקום שאין הנקב פוסל בו, כעין דופן דקא אמרינן הכא כשרה בבדיקה, ולא אמרו לית להו בדיקותא בשלא כסדרן אלא מטעמא דאיתמר בגמרא אי אינקיב האי טרפה ואי אינקיב האי טרפה, וה"ה בכל שני ראשי הסירכות נאחזים במקום שהנקב פוסל בהם, ע"כ פירש בתורת הבית.

ואם תשאל ותאמר ומה תועיל זאת הבדיקה ולמה נכשירנה אחר שעלתה בנפיתה, והלא לדעת האומרים במעם איסור הסירכות שאין סירכא בלא נקב ועלה בו קרום וכו', א"כ אפילו תהיה זאת הסירכא מן הריאה לא תפיק זיקא שהרי סירכא זו סותמתה, וקרום שעלה מחמת מכה בריאה אינו קרום. גם לדעת האומ' שהיא עתידה להתפרק וממעם זה איסור הסירכות, בדיקה זו מאי אהניא בה, על שם העתיד אנו אוסרים אותה ולא מחמת שיש עכשיו שם נקב. כבר האריך הר"ן ז"ל (יב:): בהתר ספק זה, וכתב לשון זה, י"ל דכי איתא ודאי סירכא מחמת ריאה אין הכי נמי דלא מהניא, וכדאמרינן אי אינקיב האי וכו', אבל הכא בדופן הוא דתלינן. מיהו כל היכא דאפשר למבדק בדיקה שמתוך בדיקתנו יתברר שמחמת הריאה היא, דלמאן דמפרש שהסירכא נקב יש במקומה אלא שהסירכא סותמתו שמא ע"י שריה בפושרים תקרע ויראה הנקב, ואם לא יראה כן תלינן בדופן וכשרה. ולמאן דאמר נמי מפני שהיא עתידה להתפרק, בודקים לראות אם נתפרקה כבר מצד הריאה וניקבה, ואם לא ניקבה לשמא תתפרק לא חיישינן, דכיון דתלינן בדופן אין הסירכא נדבקת כל כך בריאה שתנקב הריאה כשתתפרק ממנה, כמ"ש למעלה, עכ"ל. ומ"ש למעלה שהאריך במחלוקת רב נחמן ואבימי, ובכלל דבריו אמר שאין איסור בסירכות מחמת ודאי נקב אלא משום ספק נקב, כלומר שאנו חוששים שמא ניקב והסירכא סותם, הלכך כשהיא סרוכה למקום שאין הנקב פוסל בו איכא

92 דברי רבינו כאן הובאו בכנסת הגדולה (הגה"ט סוף אות מו), והסתייע מהם לדרכו בפירוש הסוגיא.
93 כן הביא הרשב"א בתורת הבית הארוך (המובא להלן) ובחידושו (מת. סוף ד"ה ומר יהודה וד"ה ולענין).

בה תרי ספיקי, ספק מחמת הריאה וכו' ואת"ל מחמת ריאה שמא לא ניקבה והוה להו תרי ספיקי ולקולא.

וכאשר עמדנו על כוונת פר"ת ופי' הרז"ה ז"ל ונגענו לסוף דעתם, נלמוד כי אע"פ שהם התחילו להגיד דעתם בפירוש שמעתא דרבא בריאה הסמוכה לדופן, הנה הגיע הנמשך מפירושם להניח בסוף דבריהם מאמר כולל לכל סירכות הריאה למקום שאין הנקב פוסל בו שיהיה מקום רחב, וכוונתי לכלול בזה כל הדינים המיוחדים הנכנסים תחת הפרט השני שאנחנו בו עתה, כמו אונא או וורדא לשומן הלב או לגרגרת במקום הראוי לשחיטה או לחזה, וכן אונה או אומה לטרפשא וורדא לכיסה שהוא חלק מהטרפש. וסירכת הוורדא לכיסה היא יותר קלה מהסירכות ההן כאשר יתבאר להלן בס"ד. וזה מוכרח בדברי המפרשים הנזכרים ומבואר בלשונם היטב, באומרם ולפי זה כל היכא דסמיכא למקום שאין הנקב פוסל בו. ולשון ריאה הוא סוג כולל לכל חלקים בין אונא בין אומה בין וורדא.

ומכאן תשובה אל ההערה הד' שכתבתי, כשאומר כי על זה סמכו הגאונים להתיר בכל הסירכות שזכרתי אחר הבדיקה אם העלה בנפיהה. ולא נעלם מעיני החכמים משרתי האל אשר היו בדורות ההם כי רבו מפרשי זאת השמועה על דרך החומרא, והדין היה נוטה אחרי רבים להטות, וכ"ש בספקא דאיסורא. אך אמנם בעינינו ראינו ובאזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו בהיותנו בספרד ובפרט בהיותי בעיר סאמורה כי היתה עיר גדולה של חכמים ושל סופרים משנים קדמוניות, ואנשים בה רבו מארבה, אשר היו בה הרבה מריבוא בני אדם אדומים ובתוכם כומרים חכמים המה⁹⁴, וזה דרכם כסל למו לפרסם ברבים בדרשותיהם עונשים ראויים לגופים של כל איש מהם האוכל שום בשר אשר ישחט שום יהודי, ובאו ימי הפקידה בהכביד על עם ה' אלה המסים וארנוניות, בחרו בחירה קרובה אל ההכרח לחוס על ממונם של ישראל, ויאמרו הלא טוב לנו לתלות באשלי רברבי, הנה המה שנים שלשה הרים הגבוהים מפרשי זאת השמועה ע"ד קולא⁹⁵, אולם היו מזהירים מאוד לבודקים הממונים יעשו בדיקה כראוי ולא יכשירו מאלו האמורות אלא אחר הבדיקה הראויה. וכאשר היתה הסירכא עבה וחזקה אז היו מפקפקים. ולפעמים לא היו נותנים רשות להכשיר ואפי' אם העלה בנפיהה. וח"ו שיתירו אונה מפני דבק זולתי כאשר תדבק כל הריאה ולפחות חציה כלה מלמעלה למטה. וגם היו רבים נוהרים ומצריכים אותה בדיקה בנפיהה. ומוזה רבו כל המנהגים וכל מקום ומקום כפי מנהגו. ונמצאו מדינות רבות במלכות קאשטילייא שלא היו נוהגים בדברי המקילים כי אם כפי הנראה בדברי הרמב"ם ז"ל על פי המנהג אשר בדורו, גם מדברי ר"י בעל הספר.

וראו ומחוייב אצלי ליישב כל הדינים הנזכרים בפי' זה כדי שלא יסתרו אלה לאלה. כי בראשית הענין יראה שום סתירה להם וגם נגד מה שהנחת. כי הנה כתב⁹⁶ ראשונה ועינוניתא דוורדא לכל מקום שתסרך טרפה אפילו לכיס שלה, עוד כתב סמוך לזה לכל מקום שתסרך הריאה בין לגרגרת בין לחזה או לשומן הלב או לטרפשא אסורה בין אם הסירכא מן האונה או מן האומא. ולא הזכיר בכל אחת מהנה סברת שום פוסק או מפרש להכשיר

94 ע"פ ירמיה (ד, כב): חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו.

95 להרחבה בעניינים אלו ראה לעיל במבוא.

96 הטור.

בבדיקה. ולהלן כתב בדין אומה הסמוכה לדופן, וי"א דמהניא לה בדיקה, יאמרו כן בכל הסירכות שזכר למעלה, כי כלן שורש א' להן כיון שהם סרוכות למקום שאין הנקב פוסל בהם. וא"כ היה ראוי שיוזכר בעל הספר סברת י"א גם בסירכות שזכר ראשונה כמו שכתבתי בדין אומה הסמוכה לדופן.

התשובה לזה, כי כאשר יעיין בכללי פרטי דינים הללו יתאמת אצלנו איך בעל הספר סידר כל דבריו בסימן זה בקשר נכון והכנים כל דין פרטי תחת הסוג כולל אשר ראוי לעמוד תחתיו, תמצא כי בראש הסימן התחיל לבאר סירכות כסדרן ושלא כסדרן, וראה לקשר דין הוורדא לכל מקום שתסרך טרפה, וכוונתו בזה לדבר בענין אשר הוא בו ולומר שאצל הכל היא שלא כסדרן ואפי' אצל כים שלה, ולאפוקי מדברי הפוסק להתיר מטעמא דהיינו רבתייהו, וכן נראה מלשון רש"י (חולין מו: ד"ה היינו) שסמך דין זה למאמ' כסדרן ושלא כסדרן וכתב לשון זה, ועינינו יתא דוורדא כל היכא דסריכא⁹⁷ טרפה דכלהו לגבי דידה שלא כסדרן נינהו, עכ"ל רש"י ז"ל בזה. וממנו נתאמת מה שאמרתי.

גם הר"ן ז"ל כתב לשון זה (יא: ד"ה ההיא דביני וביני), וכל היכא דסריך תך עינינו יתא דוורדא בין באונות של ימין בין באונות של שמאל ואפילו בכים שלה טרפה וכן דעת הגאון⁹⁸ ז"ל, דכלהו לגבי דידה לאו היינו רבתייהו, שאפילו כים שמונחת בה פעמים רבים יוצאת ממנו, עכ"ל.

ובעל הספר סמך לזה דין אחר דומה לו והוא אומרו לכל מקום שתסרך הריאה וכו', וגם בזה כיוון כונה ראשונה להודיע שאפי' שהאונות שוככות סמוכות עם החזה ועם שומן הלב, לא מפני זה נחשבם כסירכות כסדרן להכשירן. וראוי לחבר עם זה בדין הנקב הנראה לעין האונות וסירכות הסמוכות לדופן שכנגדן. אח"כ הוצרך להעתיק בהלכה מיוחדת אומה הסמוכה לדופן במכה או בלתי מכה, ורמז כל פי' המפרשים ז"ל, אמנם הראה דעתו שראוי לפסוק בדין כדברי הרבים וכ"ש כי הם המחמירים, ע"כ לא הזכיר בשם מי ומי המקילים, רק רמז סתם וי"א דמהניא לה בדיקה, וכיון שכן מה לו להאריך כשיבאר ויאמר כי סברתם זאת באומה הסמוכה לדופן בלא מכה שהיא כוללת ג"כ לשאר הסירכות שאין הנקב פוסל בהם, די לו בשסמך בזה על כל מבין שורש דין זה כי הוא מבואר נגלה כי דין א' להם. וגם סמך על מה שכתוב בסוף הסימן בזה ריאה שנסרכה לא' מהמקומות שאין הנקב פוסל בהם כשיש מכה בהם וכ' ולא חשש להוסיף ולזכור דבר רמזו פרטי והוא בסירכת המקומות בלי מכה, כי הדבר מובן שהוא נכלל תחת דיני אומה הסמוכה לדופן אם במכה ואם בלא מכה.⁹⁹

אחת שאלתי הבודק ההמוני הנוהג להכשיר סירכת אונה לשומן הלב או לטרפשא אחר הבדיקה אם העלה בנפיחה, מה ראה על ככה לאסור סירכת הוורדא לאותו מקום שהוא

97 דסריכא] ברש"י לפנינו: דסבכא, ובדק"ס (אות ח) כתב שצריך לומר דסריכא.

98 הגאון] בר"ן לפנינו: הגאונים.

99 בבית יוסף (ד"ה ועינינו יתא) הביא דברי רבינו אלו: וכתב מהר"ן י' חביב ז"ל, מה שכתב הטור ועינינו יתא דוורדא לכל מקום שתסרך טרפה אפילו לכיס שלה גם מה שכתב לכל מקום שתסרך הריאה בין לגררת בין לחזה וכו' אסורה היינו לדברי המחמירים באומה הסרוכה לדופן, אבל לדברי היש אומרים דמהניא לה בדיקה וכו' סרוכה לאלו המקומות נמי מהניא לה בדיקה, ול"ש לן בין אונא או ורדא הסרוכה לגררת או לחזה וכו' לעינינו יתא הסרוכה לכיסה הכל כשר בבדיקה.

לשומן הלב או לכיס שהוא חלק מהטרפז, האמת כי לו שקול ישקל במאזני השכל יגזור אומר בשיש מעם נכון לאסור בסירכת אונה לטרפז יותר מבסירכת הוורדא לכיסה כיון שיש שחשב להכשירה בלא בדיקה ממעם דהיינו ריביתא.¹⁰⁰

ואחרי בואי לעיר הזאת באה לידי תשובת הר' יוסף ישועה ז"ל בדבר זה¹⁰¹, אשר כתב זאת הסברה בעצמה וכלל דבריו שהביא ראיה למקילים מפ' ר"ת והר"ז ז"ל. ועוד הוסיף סברת בעל העיטור שכתב להתיר בבדיקת רב נחמיה, ריאה הסמוכה לדופן, וגם עושק בבהמת ישראל, אבל בשל גוים אין כאן חסרון כיס. דהא רבא גופיה דקאמר רבין אסברא לי, ורב נחמיה בריה דרב יוסף בדיק לה בפושרין, ומעשה רב, דכל לשון מעשה קאמר ולא קאמר רב נחמיה בריה דרב יוסף אמר בדיק לה בפושרין, ע"כ כתב בשם בעל העיטור. ובסוף דבריו כתב וז"ל, ולפי זה ריאה הסמוכה לגרגרת או לשמנונית או לטרפז הלב והכבד וכיוצא בהן שאין הנקב פוסל בהם אם עולה בנפיחה כשרה, וה"ה לוורדא הסמוכה לכיסה שאם עולה בנפיחה כשרה, ומה שנהגו במקומות ריאה הסמוכה למקומות לבדוק אם היא עולה בנפיחה ולהמירף בוורדא הסמוכה לכיסה אפילו היא עולה בנפיחה, הם דברים אשר אין להם מעם ולא נמצא בעולם שיבדיל ביניהם, אלא המקל מכשיר בכלם והמחמיר אוסר בכלם, עכ"ל. ויותר האריך בתשובה ארוכה בשהביא דברי הר"ן ז"ל.¹⁰²

ואחלוק כבוד לאמת ולא אשא פני איש, והוא כי טוב בעיני ה' הנהג קולא בשתיים הנה סירכות הוורדא והאונה מהנהג קולא באומא וחומרא בורדא, כי המקל בשניהם הלך לו לשאוב מים מן המעין היותר עז כפי ההלכה בפרק המפרשים בדרך קולא, ותמר על ראשם ישאם. אמנם המחמיר בזה ומיקל בזה הוא סותר את עצמו, הולך בדרך יושר אשר בדה מלכו, כי אין לו מפ' על מה יסמוך, ואם יאמר כי הוא בחר בזה כאומר תפשת מעט תפשת וכי טוב לו לעשות קולא אחת מלעשות שתיים, צריך להודיעו שישמור עצמו מליפול ברשת הטעות, כן יאמר על זה 'הכסיל בחושך הולך' (קהלת ב, יד) כההיא עובדא דפ' אלו מטרפות (חולין מג:), ההוא תורא דהוה לבני רב עוקבא וכו'¹⁰³ ופרש"י וכו',¹⁰⁴ ע"כ די במה שרמזתי בזה,

100 בבית יוסף (שם) הביא דברי רבינו בלשון זו: והפריז על מדותיו מהר"ן חביב כנגד המכשירין בבדיקת ריאה הסרוכה לשומן הלב וכיוצא בו ופוסל בורדא הסרוכה לאותם המקומות עצמם וכתב שעליו נאמר (קהלת ב יד) והכסיל בחושך הולך כדאיתא בפרק אלו טריפות (מד). על העושה כחומרי שניהם. וכתב על כך הבית יוסף, שכל זה לפי מנהג שלוניק"י שמכשירים אומא הסרוכה לדופן בבדיקה אבל לפי מנהג רוב ישראל שאוסרים אותה לגמרי כמו שאכתוב בסופן זה (ס: דיבור ראשון) דברי רבינו הם כפשוטן.

101 "פסק דין מהר"י יוסף בן ישועה על ענין הבדיקה" ובתחילתו "כבר חברתי בזה מאמר בבקשת מהקהלות", נמצא אף הוא באותו תכריך כ"י שבו נמצא חיבור זה, כ"י בניהו 163, דף 398-100א.

102 בבית יוסף (שם) הביא דברי רבינו בלשון זו: וכתב שכן השיב הר"ר יוסף בן ישועה ז"ל דריאה הסרוכה לגרגרת או לשמנונית או לטרפז הלב והכבד וכיוצא בהם כיון שאין הנקב פוסל בהם אם עולה בנפיחה כשרה, והוא הדין והוא הטעם לוורדא הסמוכה לכיסה שאם עולה בנפיחה כשרה, והעולה לכלל מקום שתסרך הריאה ונוהגים להכשיר על ידי בדיקה הוא הדין לוורדא שנסרכה לאחר מאותם המקומות או לכיסה שמכשירין אותה על ידי בדיקה.

103 בגמ': דאתחיל ביה שחיטה בתורבין הושט וגמר בושט, אמר רבא רמינא עליה חומרי דרב וחומרי דשמואל וטריפנא ליה, חומרי דרב דאמר רב במשהו והאמר רב מקום שחיטה הוא כשמואל דאמר לאו מקום שחיטה הוא וכו'. איגלגל מילתא מטאי לקמיה דר' אבא, אמר להו תורא בין לרב בין לשמואל שרי זילו אמרו ליה לבריה דרב יוסף בר חמא דלשלים דמי תורא למריה. אמר מר בריה דרבינא מותבינא תיובתא כלפי סנאיה דרבא, לעולם הלכתא כדברי ב"ה והרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה כדברי בית

ומי שירצה יעיין במקומו כי זאת ראייה מוכרחת מק"ו מה שאמרתי השתא, ומה אם בעושה ב' חומרות עליו הכתוב אומר הכסיל וכו', משום דסתרן אהרדי, כ"ש שיצדק על העושה קולא וחומרא דסתרן אהרדי, 'ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו' (משלי כו, יב), כמו העיון שלנו, כי בסירכת אונה לשומן הלב או לטרפש דוקא אם עולה בנפיחה גזור ואומר כי לא באה הריעותא מהריאה כי אם מהטרפש או שומן הלב, ובסירכת הוורדא לאלו המקומות בעצמם שהם שומן הלב או לכים שלה שהוא חלק מהטרפש אע"פ שעולה בנפיחה שופט בהפך ואומר כי לעולם הריעותא באה מצד הריאה¹⁰⁵, היש סתירה גדולה מזו, התאמת מה שהנחנו כי הלא טוב המיקל כשנים מלעקש דרכים יפול באחת (ע"פ משלי כח, יח), באמת כי טוב משניהם המחמיר בשתיים והולך בדרך ישרה אשר בחרו להם המחמירים בפ' ההלכה.

ולהשלמת התשובה להערה הד' ראוי ומחוייב אצלי לזכור דעת הרמב"ם ז"ל בדרוש הזה לגלות כוונתו הנסתרת בפ' זאת ההלכה, כי רב המרחק בינו ובין ההוראה המפורסמת אשר כתב על פי המנהג, וגם בדבר הזה ידבר בנסתר עם המעיינים יודעי דעת ומביני מדע בפ' זאת ההלכה.¹⁰⁶ ועוד למד דעת את העם פן יהיה לבזו בעיניהם אם יהפך על המנהג המפורסם, ובסוף דבריו הורינו המנהג הפשוט וכו' וכן ראוי להורות.

והמעייין בכל פרקיו בהלכות הללו ימצא ב' ג' עדים מעידים כי דעתו בפירוש ההלכה כדעת גדולי המקילים. הא' כתב בפ' זה (שחיטה פ"ה ה"ח) עיקר גדול יהיה בידך שכל ריאה שנופחין¹⁰⁷ אותה בפושרין ולא בקבקו המים היא שלימה מכל נקב, ע"כ. הב' מה שכתב בפרק י' (ה"ט), כי שם מנה כל הטרפיות ואמר כי הם ע' ויפקדם א' לא' למצוא חשבון, ובכללם טרפיות הריאה, ואין בכלם מענין הסירכא כי אם א', והיא במנין מ"ב נסמכה אונה לאונה שלא כסדרן, ולא הזכיר שום סירכא אחרת. גלה דעתו בזה על פי מה דאוקמ' הגמ' בשמעתא שכתבתי למעלה אתון גבה מתנינו לה וכו' כי בסירכת און לאון שלא כסדרן לא תועיל שום בדיקה, ממעמא דאוקמ' בגמ' אי אינקיב האי טרפה ואי אינקיב האי טרפה, אמנם כל הסירכות האחרות כיון שראשם הא' נאחו במקום שאין הנקב פוסל בו אפשר להכשירם ע"י בדיקה בנפיחה, כמ"ש למעלה. ובצדק תשפוט כי מן ההכרח אצלינו להבין כי זאת כוונת הרב, שאל"כ רק שסירכת האונה והאומה וורדא אל מקום רחב לא תועיל נפיחה להכשירה, למה לא מנאה ויוסיף על המספר אחד ויהיו כולם ע"א למספר הסנהדרין, אולי גלה לנו בזה

הלל עושה מקולי בית שמאי ומקולי ב"ה רשע מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך, אלא אי כבית שמאי כקוליהן וכחומריהן אי כבית הלל כקוליהן וכחומריהן, ע"כ. בכי"ב לא העתיק כלל, ובכ"י"ג העתיק מקצת.

104 ז"ל רש"י, מפרש בפ"ק דעירובין (דף ז) בתרי חומרי דסתרן אהרדי כגון הך דשדרה וגולגולת דאפלוג בית שמאי ובית הלל לגבי אהל וכו', והני דרבא נמי סתרן אהרדי דכיון דאמר נקובתו במשהו טעמא משום דמקום שחיטה הוא וחומרי דשמואל דאמר לאו מקום שחיטה הוא ואשתכח דסתרן מילתיה דרבא אהרדי. מדברי רבינו כאן מפורש שטעמו בהיתר סירכה היוצאת מהוורדא לכיסה הוא מפני שתולים שהסירכא באה מהכיס ונקב בכיס אינו טריפה, וכמו שהוכיח מדבריו ברא"פ (סי' לט ס"ק עג) להכשיר ניקב כיס הוורדא, ולא כרעק"א בחידושויו על פמ"ג (שם שפ"ד סק"כ) שהחמיר. וראה מש"כ בזה חו"ר כולל ללימוד יו"ד סטאלין קארלין בקובץ בית אהרן וישראל, כד (אב-אלול תשמ"ט), עמ' פה.

106 מבואר כאן שלפי דרך הלימוד שקיבל רבינו, גם במשנה תורה דרכו לדבר בנסתרות עם יודעי דעת ומביני מדע שלא לפי פשט דבריו, כפי שיסד בחיבורו מורה נבוכים, תפוחי זהב במשכיות כסף.

107 שנופחין] כ"ה לפנינו ובכ"י"ג. בכי"ב: שבדקו.

כי כל הסירכות שאינם מן הריאה ואלה רק ממנה ואל מקום זולתה הם אצלו ספק, ואין לאוסרם אלא אחר בדיקה אם לא תעלה בנפיהה, ע"כ אין ראוי למנותם במספר המריפות.

הער הב' מ"ש בפ' יא (ה"ו-ז) מן הדין היה בדרך זו שאם נמצאת הריאה תלויה בסירכות כמו חוטיין, אם היו מן האום של ריאה ולדופן או שהיו ללב או למרפס הכבד שחוטכים הסירכא ומוציאים הריאה ונופחין אותה בפושרים, אם נמצאת נקובה מריפה, ואם לא נתבעבעו המים הרי היא שלימה מכל נקב ומותרת, וסירכא זו לא היתה במקום נקב, או שמא ניקב קרום העליון, ומעולם לא ראינו מי שהורה כך ולא שמענו מקום שעושים בו כך. ואף על פי שאלו הן הדברים הנראין מדברי חכמי התלמוד, המנהג הפשוט בישראל בודקים את הריאה וכו', עד אומרו בסוף (ה"ט) וכן בוורדא שנמצאת דבוקה בכיסה או חוטים יוצאים ממנה לכיסה אוסרים אותה. ופי' אוסרים הנקב כפי המנהג הפשוט, ועל כפי הדין כבר הודיע כלל כוונתו בכל הסירכות כפי הדברים הנראים מדברי התלמוד, ולא תמצא בכל ההלכות אלו שהזכיר סירכות בריאה אל מקום שאין הנקב פוסל בו, ובפרט סירכת הוורדא לריאה רק בפרק הזה אשר עיקר כוונתו לבאר בו דיני ספק סירכא ועל פי המנהג הנהוג בזמנו.

ומ"ש בפ"ח (ה"א) ואם הוורדא נקובה אפי' שהכים שלה סותם את הנקב הרי זו טרפה ע"כ, יראה לכאורה שהוא סותר דבריו, וגם הוא סותר עצמו כשנקיש כל מה שכתב בפרק י"א אל מאמרו זה בוורדא. ולפיכך אומר כי מן ההכרח אצלינו כדי שלא יסתרו דברי הרב כלל אלה לאלה, לומר כי לפי דעתו יש חילוק גדול בין סירכא לנקב ממש הנראה לעין. ועל יסוד זה יובנו דבריו כראוי, כי פי' אם נמצאת וורדא נקובה הוא שראינו ממש הנקב לעין או קודם בדיקה או אחר בדיקה בפושרים שבצבצו במים, ובזה פסק הדין טרפה, והודיענו חדוש גדול שאע"פ שהיא סרוכה ממש בכיסה שלא נחשבנה כאונה הסמוכה לאונה שאצלה כסדרן שסותם את הנקב, אע"פ שראינוהו בעין זו אחר בדיקת המים. אמנם מ"ש בפ' י"א הוא בסירכת הוורדא ולא ראינוה נקובה, ופסק הדין הנראה מהתלמוד עליה ועל כל סירכות הריאה הדומות אליה שתבדק הריאה באותו מקום, ואם תעלה בנפיהה כשרה. אבל כפי מנהג אנשי דורו היה לאסור תמיד בראותם הסירכות ולא היו חוששין לשום בדיקה אם תעלה בנפיהה אם לאו. ואל יקל בעיני התלמיד אשר יש לו חיד למעום החילוק הזה אשר זכרתי, כי לפי דעתי הוא מוכרח במקומות רבים בדינים הללו גם לדברי פוסקים אחרים.

ועוד אנו צריכין מן ההכרח אל החילוק הזה לעמוד על כוונת הרמב"ם ז"ל בפ' השמועה אשר זכרתי בה"ו היכי עבדינן מיייתנן סכינא וכו' רב נחמיה בדיק לה וכו', ודין זה העתיקו בביאורו לדיני נקובה אשר התחלתי בפ', ולפי העולה מפסק דינו אינו הולך אחר פי' השמועה כדרך הפי' שפי' רש"י ולא כדרך פי' ר"ת, ונצטרך לחשוב פי' אחר בהלכה ע"פ כוונתו שהיא בודאי להקל כאשר לא תמצא אום בריאה נקובה אע"פ שנמצאת סרוכה לדופן, ולא אאריך עוד בזה כי די כמה שרמזתי משתי הכוונות להרמב"ם ז"ל, הא' המפורסמת כפי המנהג, הב' דעתו כפי הנראה על פי הדין מדברי חכמי התלמוד, והיא גם היא תהיה העד האמיתי על מה שיסמכו הנוהגים לבדוק הסירכות האחרות ולהכשירם אם תעלה בנפיהה כפר"ת ופסק דינו ותשובתו לחכמי מרשיליא, וגם נוספ' הרו"ה ז"ל, וגם יש סיוע קצת מפי' הרשב"א בהלכה ולא כפי הוראתו בספרו תורת הבית, וגם בכל ביתו נאמן הוא כי שם רמז אל הפירוש הנזכר כאשר יראה המעיין בכל דבריו בדינים הללו.

ובזה השלמתי לבאר דין הדברים הרמוזים הנכנסים תחת הפרט השני, וגם כבר נתבארו כל סירכות הריאה, ומעם החילוקים בכל א' מהנה, כי כל זה להשיב תשובה נכונה להערות ג' וד' שהצעת.

תשובה לו'

הנה אני בא בזאת התשובה לחזק במסמרים לא ימוט כי טוב וישר האומר לדבק רע הוא עד ידבק אם יעלה בנפיה כפי המנהג¹⁰⁸ בסירכא, וכיון שאנחנו עתה בפ' ר"י בעל הספר ראוי לזכור ראשונה מ"ש בדרוש זה¹⁰⁹ ראשונה אח"כ אלך מן המאוחר אל הקודם לקיים דברי מדברי הפוסקים והמפרשים הראשונים ז"ל.

ז"ל בספר, ואם כל הריאה דבוקה לדופן בלא שום פילוש ובלא שום פירוד, יש מתירין על ידי שמפרידין אותו מן הדופן בנחת ואם עולה בנפיה כשרה, ויש אוסרין וכן עיקר, ע"כ.

קנא קנאתי קנאת סופרים מחברים הספרים כי מפיהם אנו חיים, כי אחרי שבדבר הפרטי אשר אנחנו בו, הלא הם יורנו ויאמרו לנו דברי המקילים והמחמירים, ואיך נעמוד אנחנו אשר מימיהם אנו שותים ויגבה לבנו בהוראה לנהוג קולא יתירה יותר ממה שהקיל ראש המקילים כמו שבא בכאן בריאה הדבוקה, כי יש מחמירים לאוסרה אפי' תעלה בנפיה, וסברת היותר מקל בזה להכשירה בנפיה ולא באופן אחר, ובעל הספר הכריע בדברי האוסרים ואסור, וכן עיקר, היותר לנו שלא נחוש לדבריו ונעשה עיקר מה שהוא השליך אחרי גוו. אבל מנין לנו להיות כתלמיד חולק על רבותיו ולהתיר הדבק אפי' שלא בנפיה כיון שיש בדינו נסיון מוכן ונראה לחוש אם ניקבה אם לא ע"י בדיקה בפושרים.¹¹⁰

בקשתי בפסקי הרא"ש ולא מצאתי בו שכתב כסברא הזאת שכתב בעל הספר ואם כל הריאה דבוקה וכו', אבל הזכיר החילוק בין הסירכה לדבק והזכירו להחמיר ולא להקל. וז"ל (חולין פ"ג סי' כב), אמר רב נחמן ריאה הסמוכה לדופן אין חוששין לה, והוא הדין סרוכה, תלינן ריעותא בדופן כל כמה דלא חזינן ריעותא בריאה, ואפילו בדיקה לא בעיא¹¹¹, משום דשכיח טפי שמחמת מכה בדופן תסרך הריאה כי היא נוחה ליסרך.¹¹² העלתה צמחים חוששים לה, דכיון דהעלתה צמחים סמוך לסמיכות או לסירכא איתרע חזקת¹¹³ הריאה ואף על גב דאם העלתה צמחים בעלמא אין חוששין לה, שאני הכא דאיכא סירכא הילכך תלינן דמחמת הריאה באתה, ואפילו אי איכא נמי ריעותא בדופן כיון דאיכא נמי ריעותא בריאה טפי תלינן בריאה שדרכה לינקב ולהוציא משקה הנקרש בתוכה. ומן הראוי היה¹¹⁴ אף כי

108 המנהג] בכ"ב הוגה בין השיטין: הנהוג.

109 בדרוש זה] תיבות אלו נוספו בכ"ב בין השיטין.

110 ר"י פורמון בתשובתו לדברי רבינו כאן, כתב שאפשר שדברי הטור להטריף הם רק בדבוקה כולה, אבל בנדבקה בחלק ממנה יש להכשיר בלי ניפוח, והאריך בזה.

111 כאן דילג [בשני כה"י] מפני הדומות על תיבות אלו שברא"ש לפנינו: מדאמר מר יהודה משמיה דאבימי בין כך ובין כך חוששין לה ועלה קאמר היכי עבדינן ופר"י דקאי אלא העלתה צמחין מכלל דלרב נחמן דאמר אין חוששין אפילו בדיקה לא בעיא.

112 כאן דילג על תיבות אלו שברא"ש: והכי אמרינן לקמן (דף נא א) כיון דשגרונא שכיחי טפי מפסיקת חוט השדרה אפילו בדיקה לא בעיא.

113 חזקת] כ"ה לפנינו ברא"ש ובכ"ג. בכ"ב כתב בפנים: סירכת, ובין השיטין: נ"א חזקת.

114 היה] כ"ה לפנינו ברא"ש ובכ"ג. בכ"ב הוגה בין השיטין.

ליכא ריעותא לא בדופן ולא בריאה למיתליה הסירכא בריאה לפי שדרכה בכך, אלא דרב נחמן סבר דרוב בהמות כשירות הן. וכן מצוי שמכין הבהמה על גבה ומעלה לה ליחה. הלכך מיקל לתלות הסירכא בדופן כל כמה דלא חזי' ריעותא בריאה. ויותר נראה לפרש דרב נחמן לא סבר אלא בריאה הסמוכה לדופן ולא בסרוכה דאו רגלים לדבר דמחמת מכה שהיתה בדופן קלטה הריאה אצלה. דאילו מחמת הריאה היתה נסרכת לדופן ולא נסמכת. וכן משמע לישנא דקאמר מייתינן סכינא ומפרקינן לה אלמא שהיתה כולה דבוקה לדופן. עכ"ל.

נתברר מלשוננו זה מה שהנחתי כי אם הרא"ש חלק בין דבק לסירכא הוא להחמיר בתכלית החומרא, ולומר כי אפי' כשיש מכה בדופן לא נכשיר בסירכא אלא כשאין מכה¹¹⁵, אבל כשאין¹¹⁶ מכה לא הכשיר כלל אפי' בדבק.¹¹⁷

ודי לנו כשנקיים בדבר זה ומקלו יגיד לו, ואנו סומכין על המיקל אפי' כשאין מכה להכשיר ובלבד שתעלה בנפיחה, ואיך נכשיר מעלה שלישית כשנאמר כי אף כשאין מכה לא נצטרך לבדוקה מטעם היותה דבוקה. הלא טוב לנו לסמוך על הנסיון ולהכשיר כשתראה שלמה אחר הבדיקה, ואף כי נעשה קולא שנית והיא שלא¹¹⁸ להחמיר בסירכא, כך שיהיו שוים להתיר סירכא והדבק אחר שתברק ותעלה בנפיחה, ובשעת הדחק נסמוך על המפ' שהקלו בסירכא בלי בדיקה כמו שיראה מהפ' הראשון שהביא הרא"ש ז"ל.

וגם הר"ן כ"כ (יב. ד"ה במקום רביעיתא) וז"ל, ודאמר' ריאה הסמוכה לדופן אין חוששין לה, לא שנא סמוכה לדופן לגמרי ולא שנא סרוכה מעט לרב נחמן וכו'. עוד כתב על שמעתא דרבא על תרי אוני וכו' בסדרן וכו' (יא. ד"ר) וז"ל, ואיכא מ"ד דכי אמר רבא דשלא כסדרן לית להו בדיקותא דוקא שאינן סמוכות אלא בסירכא, אבל סרוכות לגמרי אפילו בשלא כסדרן כשרה, דתו לא מיפרקא. ויש מי שכתב בהפך, שלא הכשירו כסדרן אלא בסמוכות לגמרי, אבל בסרוכות אפילו כסדרן מפרקי וטריפה. ולא כדברי זה וכו' אלא בין סמוכה מעט בין סרוכה כולה כסדרן כשרה שלא כסדרן טרפה, עכ"ל. נראה מכל זה שהראה כוונתו בשני מקומות שאין להבדיל בין סירכא לדבק בין לקולא בין לחומרא, ועוד כוונתו בזה להוציא מדברי המפרשים שמזכירים החילוק בין דבק לסירכא דוקא להחמיר ולא להקל, כמו שנראה מלשון רש"י שאמר בפ' למאמר ריאה הסמוכה לדופן כו' ואמר דבוקה, ואם בדוקא כתב כן כוונתו לומר שאפי' כשיש מכה בדופן לא נכשיר אלא בדבק לא בסירכא. אבל אין כוונתו להקל בדבק יותר מבסירכא כשאין מכה, כי לפי דעתו טרפה היא לגמרי.

גם חפשתי בספר הרמב"ם ז"ל ולא מצאתי בו שום הבדל בין סירכא לדבק. ואם אפשר לדקדק בקצת לשונו חילוק מה בענין זה הוא להחמיר ולא להקל, כתב בפ"ח (ה"ה) און שנמצאת דבוקה בחברתה הסמוכה לה מותרת. ואם ירצה המעיין לדקדק ולומר בדוקא כתב דבוקה ולא סרוכה, א"כ כוונתו להחמיר כדברי רש"י ופי' הב' שכתב הר"ן. אבל יותר נכון שנאמר שכיון למה שכתב הר"ן ז"ל ולומר כי דבוק וסירכא שוים הם בין להחמיר בין להקל, ע"כ כשבא למנות ע' טרפיות כתב בפ' נסמכה אונה לאונה שלא כסדרן וכו' ולא אמר

115 כשאין מכה] כ"ה בכ"ב. בכ"ג: דבק.

116 כשאין] לכאן צ"ל: כשיש.

117 דברי רבינו כאן הובאו בכנסת הגדולה (הגה"ט אות מט), ונו"נ בהם.

118 בכ"ב נוסף עה"ג: נ"א שלא להבדיל בסירכא ולהחמיר בה כן כו'. וזהו נוסח כ"ג.

נדבקה, להורות שהדין שוה, ובפי"א בהזכירו המנהג הפשוט הזכיר פעמים רבות סירכה ופעם אחת בלבד הזכיר דבק להחמיר ולא להקל, והוא באומרו (ה"ט) וורדא שנמצאת דבוקה בכיסה או חוט יוצא ממנה לכיסה אוסרין אותה, ע"כ, כוונתו בזה מבוארת להודיענו שלא נחשוב להתיר דבוקה אלא כי דבק וסירכא שוים.

ודי לנו בזה שאנו חולקין על זה המנהג להתיר בבדיקה, אבל ח"ו להקל יותר ולומר שבדבק נכשיר אפי' שלא בבדיקה, וכאשר הודיע הרב בע' מזה הנראה מדברי חכמי התלמוד ואמר (ה"ו) מן הדין היה על דרך זו שאם נמצאת הריאה תלויה בסירכא כמו חושין, אם היו מן האדם וכו', ואם היה נראה לו מן הדין שום קולא אחרת מטעם דבק, ראוי היה שיודיענו אותה.

וג"כ בקשתי ומצאתי בס' תורת הבית אחר שכתב הרשב"א ז"ל דין סירכת האונה והאומות כתב (הקצר בית ב שער ג לה.) לשון זה, דברים אלו שאמרנו, אין הפרש בין סמוכה לסרוכה, וזו אחת מהן.¹¹⁹

עוד כתב (תוה"ב שם לה:) הורו משמם של גאונים ז"ל שאם גג האומה מהשלמת האונין ולמטה דבוק בשדרה כשרה, שכך מראים הדברים שזו היא בברייתא. במה דברים אמורים בשכל גג דבוק לשדרה, אבל אם היה שם פצול שאין הגג כולו דבוק אל השדרה טריפה, עכ"ל. וכבר נודע פי' מלת גג כי יש הפרש מבואר בין גג לגג כי גג אינו אלא על אחורי האומה היושב על השדרה בזה דוקא הורה להתיר בדבק בלא פילוש כפי הטעם שכתב, אבל לא נתיר שום דבר אחר לא באונה ולא באומה אחת או שתים חוץ מן הדופן שכנגד האונות ששם היא כשרה כדין סירכא.

ואחר שנתאמת אצלינו בדין הדבק הנר' מדברי הרבנים שזכרתי הנה הנם עמודי עולם ויסודי התורה להורות את בני ישראל את הדרך¹²⁰ ילכו בה וממזרה שמש עד מבואו בכל המקום אשר שם מושב בני יש' הלא המה תלמידיהם ושותי מימיהם, איך נעמוד אנחנו תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם להוסיף אפי' כמלא נימא יותר מהמיקל שבהם, ה' יכפר בעד עמנו ובעד ערי אלהינו המחזיקים בדברי המקל אף כי הוא יתיר, לכן די לנו שנחזיק בקולא אשר כתב הרשב"א בדברי גג האומה כי הוא כדאי לסמוך על קבלתו והוראתו משמן של גאונים. אבל רחמנא ליצילן מלנהוג קולא דלא כמאן.

עם היות ימצאו קונדרים או קונדרסים בשם חכמי לוניל להתיר, כי אולי טעה המעתיק, ולא עמד על כוונת החכמים ההם כי אפשר שדבר על יסוד פסקי הגאונים ומנהג אנשי הדור אשר כתב הרמב"ם דלא היו מכשירים שום סירכא ע"י בדיקה בנפיחה, וכאשר ראו חכמי לוניל בצרת אנשי דורם שהיו מפסידים ממנום של ישראל הורו פעם או פעמים להתיר דבק מיוחד, אבל אם היה מנהגם להתיר בנפיחה בודאי היו מצריכים לכל דבק בדיקה אם יעלה בנפיחה, כי מי הוא זה ערב אל לבו למנוע עצמו מלעשות נסיון בזה הנראה לחוש אם יהיה בדור שנהגו בו להקל בסירכות האומה וכדומה בלי מכה, כ"ש שראוי לעשות הנסיון ההוא להחמיר בדבק ולא להתירו בשום צד עד שנעשה הנסיון הקרוב אלינו ובידינו לעשותו.

119 וזו אחת מהן] לפנינו ברשב"א: וזו אחת הן.

120 ככ"ג נוסף: אשר.

והש"י יצילנו מלימונות עם הנוהגים מקולי דמר ומקולי דמר, וקרוב להיות שבר על שבר דרמי לתרי קולי דסתן אהרדי, כיון שמכשיר בסירכא ע"י בדיקה, ואשר בא לידו בדבק אינו רוצה לעשותה, הלא הבודק הזה סותר את עצמו, שהרי הדבק הזה הוא מורה על רעותא בריאה או לפחות ספק ריעותא, ואיך נתיינה עד שנראה בעיינינו שאינה נקובה. וכיון שאפשר שאחרי הבדיקה לא תעלה בנפחה מה יועיל לנו שהיתה דבוקה כשהיא דבוקה אל מקום צר, כמו גג האומה לשררה הוי כמו אונה לדופן דרופן סותמת, אבל כשהדבק אל מקום רחב מה יועיל דבוקתה אם לא תעלה בנפחה.¹²¹

כמ"ש המרדכי (חולין פ"ג רמז תרכ) על זה על מה סמכו המתירים, וז"ל, כתב ראב"ה האונות העליונות הסמוכות לגרגרת ומהודק למעלה ולמטה כשרות ואני שמעתי שאם אינו יכול להכניס אצבע ביניהם ומפריד למעלה מהגרגרת מעט שניכר החתוך כשר שכן גדולו, ואם יכול להכניס ביניהם אצבע זהו ענין סירכ' וטרפה, כך שמעתי ממורי אבי. עוד כתב (שם) חלב טהור סותם, לא איירי בריאה שניקבה ודופן¹²² סותמתה או נסרכה בשומן הלב וכו' עד אבל בריאה אין שום חלב סותם עד כאן לשון התוס', ורבינו אב"ה כתב ואם האונות או האומות סמוכים לשומן שבין שתי הערוגות ויכול להכניס ביניהם אצבע קמנה טרפה, ואם דבק בלא הפסק כשר שכן גדולו, ומעשה בא ידינו באונות שאצל שומן הלב שהיה מקצת דבוק אל שומן הלב דרך גידולה ולא היה יכול להכניס אפילו מחט, ומכל מקום היה הדבוק יותר מכדרכו, והכשרו מזה הטעם, עכ"ל. ר"ל שלא היו עושים בדיקה בשום ספק אלא מיד היו אוסרים.

וכאשר היה החכם בעל הס' ההוא מן החכמים אחרונים היותר קרוב אלינו אולי שמע צעקת אנשי דורו על הפסד ממונם כיון שלא היו מכשירים שום ספק ע"י בדיקה, הוצרך לבקש הר' אב"ה או מחכם אחר בזמנו כדי שלא להטריף הכל, והשכל יחייב כי אם אנשי דורו ינהגו בקולא שאנו נוהגים להתיר אם העלה הריאה בנפחה לא היו מבקשים קולא אחרת כי די להם בזאת, ומי יודע אם היה מצריך בדיקה לאלו הדברים שהכשירו בו. הנה מצאנו ראינו לקצת מפרשים בשמועה שהיו מצריכים נפחה ג"כ לסירכות אשר במצר החזה אע"ג דהיינו רבייתיהו, ומי יכריח לנו לומר שהיה מכשיר הר' אב"ה לדבוק' הללו בלא נפחה, היתכן דרך ב' כי בהיות לפנינו שלחן ערוך ודין פסוק בדברי הגאונים אשר מימי אבותינו היו רבותינו ומפי הוראותיהם נחיה בנשים והלא המה אומרים אלינו שהיותר מקל בדבק היה מכשיר אחר הנפחה, ואיך נעמוד אנחנו ונאמר כי חשקה נפשנו מהקל מעלינו עול תורת דורינו כדי להקל כדברי הר' אב"ה אשר לא נהגנו ספרו בארצינו, הלא כתב בס' אדם וחיה אותו הלשון בעצמו שכתב בעל הס' בדיון ריאה ריאה דבוקה, וכתב לבסוף וכן עיקר, ואיך נשליך אחר גוינו דברי כלם.

ועל אשר שמעתי כי מצא רמז אל משענת קנה רבינו ירוחם, אעתיק בזה כל מה שכתב וידמה לנדון זה, ועל הכל יתברר באמת ויעיד לעצמו. וז"ל (אדם וחיה נט"ו אות ו קכד.), ענוניתא דורדא פרש"י דכל היכא דסריכא טרפה דלגבי דידה שלא כסדרן ניהו, ובשם הגאונים דאפי' סרוכה לכיס שלה שהיא מונחת בה טרפה. וי"מ דאם דבוקה כלה לכיס שלה בלא סירכא כשרה, דמתחלת ברייתה היא. ונכון להחמיר. עוד כתב סמוך לזה דין ריאה

121 בכנסת הגדולה (הגה"ט אות כו) העתיק דברי רבינו כאן, והאריך לדון בהם.

122 לפנינו במרדכי: ושומן.

הסמוכה לדופן בין העלתה צמחים והאריך להביא פרש"י ופי' התוס' ופי' הרי"ף, ולבסוף כתב י"מ דוקא בדבוקה לדופן אז התיר התלמוד במכה בדופן, אבל סמוכה לא, והעיקר כי אין הפרש בין מכה בדופן בין סמוכה לסרוכה¹²³ וכן הסכימו גדולי האחרונים. ואם כל הריאה דבוקה לדופן בלא שום פלוש וכ' יש מתירין אם עולה בנפיחה, ויש אוסרים, וכן עקר. והשלים כל פרטי דיני הריאה, אח"כ כתב לבסוף דין כל הסירכות להחמיר בכלל מלבד כשיש מכה, וסוף דבריו כתב לשון זו, וסירכא זו אין לה שיעור, אפי' כחוט השערה, וכל הממעך סירכא ביד כאלו מאכיל טרפות לישראל, וכן כתב רבינו תם וכן הסכימו גדולי האחרונים. שמנונית התולה על הצלעות מן החזה נדון כצלעות, ואם נסרכה שם אונא כשרה, כך כתבו חכמי לוגיל בשם הגאונים ז"ל, ע"כ סוף דבריו בכל טריפות הריאה. אח"כ כתב דין חלב טהור סותם וכו' וכן טבח שהוציא ידו וכו' ודין טבח שהוציא טרפה מתחת ידו וכו', ובס' אחד ראיתי כי מדין טבח וכו' נשלמו כל טרפות הריאה ומיד יתחיל לבאר אותם ז'. אבל בס' אחר ראיתי כתוב בין בדין טרפה וכו' לשון זה, סוף¹²⁴ האומה הדבוקה לטרפיש בלא סירכא, חכמי לוגיל מתירים דבמקום רביצתה ומתחלת בריתה כן היא, וכן כתב הר' יוסף בעל שמועות בשם חכמי לוגיל, וג"כ היו מתירים כל דבק בלא סירכא וכן חכמי גרובנה, והיו משערין שיעור הדבק לכל הפחות כמלא רחב גודל ואפילו נדבקה אומא בדבוק ללב, ע"כ.

האמת יורה דרכו כי לא כתב הר' ירוחם אלה הדברים האחרונים אלא הם הגהה שהוסיף תלמיד או סופר מה ששמע בשם חכמי לוגיל וכתב בגליון ספר, ואחר כך העתיק סופר אחר ומעה והכנים בפנים, וזה מחוייב כפי המקום אשר בו נכתב, וגם כי דברי בעל הספר הראשונים הם סותרים פעמים שלש לאלה האחרונים כיון שהפסיק ענין הסירכות והלך לו לסדר דינים ג' שבהם דין חלב טהור סותם וטבח שהוציא ידו וטבח שהוציא טרפה, זה יורה שכבר גמר דבריו בכל טריפות הריאה, שאל"כ היה ראוי שיכתוב דין זה למעלה ויהיה נקשר עם הדומים לו, הא' סמוך לדין ואם כל הריאה דבוקה שם מקום ביאור דין זה המחודש, כי דבר רחב גודל מתיר, הב' סמוך למ"ש למטה ואם נסרכה עם אומ' כשרה כ"כ חכמי לוגיל, שם מקום זכירת דין מחודש אחר לאלה חכמי לוגיל. נוסף על זה כי יש סתירה מהמאמר האחרון הזה לב' או ג' עניינים שכתב בעל הספר, ראשונה כתב בדין הוורדא וז"ל וי"מ שאם דבוקה כלה בדבוק בכיס שלה כשרה, ונכון להחמיר. ואם דבק רחב גדול מכשיר א"כ זאת הוורדא הדבוקה כלה ראוי להכשירה מק"ו, ראית בה תרתי להתיירא, הא' שנדבקה כלה ויש בכלה יותר רחב מב' גודלים, הב' דבוקה בכיסה שיר' דבוק מקום רביצתה, ואפ"ה אמר בה נכון להחמיר. זה יורה מה שאמרתי, לא כתב בעל הספר דין הכתוב בסוף הספור בענין דבק שבריא. ועוד סתירה ב' ממה שכתב למעלה ואם כל הריאה דבוקה יש מתירים אם עולה בנפיחה ויש אוסרים וכן עיקר. ואם אמת שחכמי לוגיל כתבו הדין האחרון והר' ירוחם העתיק כי הדין דין אמת, א"כ אפי' בלא נפיחה כשרה, והוא פסק שהעיקר הוא לאסור, ופי' אחר הבדיקה, הלא זאת סתירה חזקה והמביא אל השקר שקר.¹²⁵ גם יש סתירה אחרת לדין דבק

123 ברבינו ירוחם לפנינו הנוסח משובש: כי אין הפרש במכה בדופן בין סרוכה לסתומה.

124 סוף לפנינו ברבינו ירוחם: נוף.

125 פתגם 'והמביא אל השקר שקר' מופיע גם בלשון רבינו בתשובתו על נזירות רבי יצחק שולאל, שלם ח"ו עמ' 143, ובתשובתו בענין זקוקה ליבם משומד, שו"ת הרא"ם סי' מז. ואחריו אצל בנו מהרלב"ח, שו"ת סי' קיד. ולא מצאנוה אצל חכמים אחרים.

הנכתב באחרונה ממ"ש למעלה והעיקר כי אין הפרש בין סמוכה לסרוכה, וכל זה יתחייב כי האמת בדברי הס' הראשון אשר לו נכתב הדין הזה והאחר, הוא ספר מוטעה, כי אפשר שנכתב ע"ד שזכרתי.¹²⁶

סוף דבר אשלים זאת התשובה להערה ששית, כי אין להתיר שום דבק שלא בנפיקה זולת גג האומה הדבוק לשדרה בלא שום פילוש, כמו שכתב הרשב"א ז"ל בשם הגאונים.

תשובה לו'

ראוי לברר ראשונה איכות הסתירה ועליה יבא ההתר. הנה בעל הספר הביא דברי הרמב"ם באונה הסמוכה לעצם ולבשר ואמר וא"א מן האוסרים ואני מן המתירים, ועל זה כתב הרא"ש טעם לדבריו, דכיון דגרמא לחודיה לא חשיב סתימה וכו' כלל, כוונתו בזה כפי הנראה כי אם ראינו סירכא נסרכת למקום ההתר ולמקום האיסור שראוי לאסור, שאע"פ שמקום הא' לא יזיקנו כלל, עדין נשאר מקום האיסור, וממקום ההתר שהיא סירכה עבה היוצאת מן האונה או מן האומה וכו' גזר אומר שתהא נדונת אחר הרוב, וי"א חלקו עליו מן הטעם עצמו שכתב הרא"ש בסירכת העצם והבשר, וכתב על הכל והרא"ש הסכים לסברת בעל העיטור, א"כ קשיא מדידה אדידה. וא"ת כי גם בעצם ובשר אם הרוב יהיה סרוך בבשר והמעט בעצם יכשיר הרא"ש, שאם הוא יר' דברי האוסרים דוקא כשאין הסירכה בבשר אלא שהיא שוה לעצם כמו לבשר, זה לא יתכן, כי זה היה ראוי לפרשו בראש' בדבריו ויזכור זה החילוק, אבל לא עשה כן רק אמ' סתם כיון דגרמא לחודיה לא חשיב סתימה עד כיון שכנגד העצם אינו סותם.

והתשובה בזה מבוארת עם מה שכתבתי למעלה כי יש הבדל עצמי בין נקב הנראה לעין ובין סירכא לבדה, כי כשאנו רואים הסירכה לבדה אנו חוששין שמא באה מחמת נקב, אבל אין הנקב מבורר אצלנו כפי ראות עינינו, ומ"ש המפ' אין סירכא בלא נקב ר"ל שיש ספק חזק שיש לו על מה נסמך ולומר שיש כאן נקב. ונחבר ליסוד זה הקדמה אחרת והיא שנאמר שיש חילוק בין דבר שהחולי נודע בו ונראה לחוש וכדי להכשירו אנו צריכין לבקש רפואה ותחבושת לחולי ההוא, ובין דבר שהחולי לא נודע בו עדין רק שאנו חוששין עליו, וכשנבוא להכשיר הוא הטעם שנשפוט בו ונאמר אין כאן חולי. כן הדבר הזה, כי יסוד הדין הראשון הוא נקב ונראה לעין כמאמ' רבא ריאה שניקבה ודופן סותמתה וכן אמר בעל העטור ריאה שניקבה וכו', עוד אמר אח"כ והא דדופן סותמתה דוקא כנגד הבשר וכו', ובזה החמיר

126 בבית יוסף (ד"ה לכל מקום שתסרך) העתיק לשונות רבינו כאן, והוסיף שכן כתב הר"ש בר צמח (שו"ת התשב"ץ ח"ב סי' רסג. ח"ג סימן מט), והכי נקטינן. אכן ר"י פורמון בתשובתו לדברי רבינו כאן, כתב: יש להשיב ולומר, שאם כן גם המגיה למה לא הגיה זה מעיקרא, אלא דלעולם נאמר שהם דברי המחבר בעצמו, ומעיקרא הביא לשון הטור כפשטו, והדר כשהביא כללות הדינים כשכתב הא לך כללי הסירכות כתב לפסק הלכה שרבינו לוניל ורבינו נרבונו ז"ל התירו הדבוקה. וראוי להפלא מאד ממחרת י' חביב ז"ל כי איך מצד הקושיא ההיא שהקשה בא לומר מדעתו דמה שכתוב שם בשם רבינו לוניל היא הגהה, וכ"ש איך לא השגיח בעין שכלו הדק שכתב זה אחר שכתב הא לך כללות הסירכות. גם יש להפלא ממנו כי איך כתב דאע"ג דראבי"ה התיר היינו בנפיקה, וזה לא יתכן כלל דהא בהדיא קאמר ראבי"ה דהטעם הוי לפי שהיא מתחלת ברייתה וא"כ אינה מחמת נקב לשנאמר דנופחין אותה. וכ"ש שיש להפלא מאד ממה שכתב, אולי שמע צעקת אנשי דורו על הפסד ממונם כו', ודבר כזה פשיטא דאין ראוי לאומרו. ואין ספק אצלי שכל מה שכתב שם מהרר"י י' חביב ז"ל אינו אלא דרך דחיה.

הרא"ש כי כיון שראינו בעינינו הנקב ועליו נאחזת הסירכא לעצם ולבשר, אע"פ שתהיה רובא כנגד הבשר ונשאר מיעוט נקב, נר' לחוש כנגד העצם הרי החולי ידוע והתחבושת שאנו צריכין לרפאותו אינו מספיק מטעם שסתומת העצם אינה סתימה הגונה ראוי לאסור דנהי שהבשר סותם כנגדו וכ'. אמנם דברי ב"ה מיוסדים על ריאה שנסרכה לא' מן המקומות וכו' לא אמ' ריאה שניקבה אלא שנסרכה ואנו חוששין שמא ניקבה, ועל זה היסוד אמר שראוי לילך אחר הרוב, ר"ל שאם זאת הסירכא יוצאת ממקום הכשר והמיעוט ממקום האיסור ראוי להתיר מטעם שנשפוט בצדק ונאמר אין כאן חולי כלל במקום האיסור כיון שאין הנקב נרגש אצלנו רק אנו רואים סירכא לבדה, והיא היא המביאה היתרא לומר שיש כאן נקב, הרי שראינו זאת הסירכא ממקום הכשר ומשם יצא החולי ולא כנגד מקום האיסור, ואם אין חולי אין אנו צריכין לרפואה, ולכן הסכים בדיון זה הרא"ש לסברת בעל העיטור ולא כדברי האומ' אכתי איכא מיעוטא וכו', ואלה האומרים כן לא הרגישו אל החילוק הזה שזכרתי.

כאשר הייתי בימי חורפי שאלו ממני ענין הספק הזה אשר זכרתי, ואז השבתי להם התשובה שזכרתי, אח"כ הקרה ה' לפני דברי הראב"ד ז"ל המאמתים דברי אלה וכתבן הר"ן ז"ל באשר חבר מעם ויסוד הסירכות ונתן תרי טעמי לאיסור, הא' דברי רש"י ז"ל הב' דברי אחרים משום דעבדא להתפרק, כתב אח"כ לשון זה (יא. ד"ר)¹²⁷, ויש דרך אחרת לראב"ד ז"ל דסירכא שלא במקום רביא¹²⁸ תולין שמפני דוחק רביצתה עליו נעשית הסירכא ולא משום נקב, ולפי שיטה זו אומר דאונה הסרוכה לדופן אפילו לגרמא כשרה שהסירכא זו לא מחמת נקב היא באה אלא מפני דוחק רביצתה. ודאמרינן (מח.). והוא דסביך בבשרא דמשמע בבשרא ולא בגרמא דוקא בריאה שניקבה ודאי דבעינן סתימה חזקה דהיינו דסביך אבל זו לא ניקבה, עכ"ל.¹²⁹

עוד ראייה לזה ס"א שאמ' אונה שניקבה פ' וכ"ש נסרכה ודופן סותמתה כשרה, נתאמת מזה מ"ש. גם יועיל לנו זה מה שרמזתי לעיל בדברי הרמב"ם וכי על זה סמכו המתירים סירכות רמוזות אחר שתעלה הריאה בנפיחה, כי ראוי לומר שהסירכא היא איננה מורה על נקב ודאי אלא על ספק נקב, ואחר שתעלה הריאה בנפיחה ויש מקום לתלות הריעותא בראש הסירכא האחר הסרוך אל מקום שאין הנקב פוסל בו ונוכל לשפוט בצדק ולומר כי הריאה היא שלימה מכל נקב. אבל בלא נפיחה בין בנקב בין בסירכא לא יתכן בעיני אלה"ם ואדם. ובוזה נשלם ביאור הדברים הצריכים ביאור בכל הסימן הזה, ויצאתי מן השורה להאריך יותר מדאי כפי הנראה, אמנם להכרח הדברים שרמזתי אין בו תוספת ולא חסרון כפי קוצר דעתי, ע"כ.

תושלב"ע



127 לשון הר"ן לפנינו שונה מעט, ובבית יוסף (סי' לט ד"ה וכתב בעל העיטור) העתיק דברי הר"ן כלשונו של רבינו בשמו.

128 כאן דילג המעתיק מפני הדומות: ודאי משום נקב הוא ואף על פי שהיא עולה בנפיחה אומרינן קרום עלה על אותו נקב אבל כשהסירכא במקום רביא.

129 דברי רבינו כאן הובאו בבית יוסף (שם), ונשא ונתן בדבריו. וכן היו לפני הכנסת הגדולה (הגב"י אות רלד) שהביאם ודן בהם. ובשו"ת מהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' י) כתב שלענין הלכה למעשה יש לנהוג כהכרעת רבינו שבניקבה ממש צריך שתהיה סרוכה לבשר ולא לעצם אפילו מיעוטו, ובנסרכה לבד אם רוב הסירכא כנגד הבשר כשרה.